

Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)

FIDEL ALTUNA OTEGI
(EHU-UPV)

Abstract

In this article a brief 18th c. Basque text is presented. This text reflects the features of the Basque language that was spoken once in the area of Araia, in the province of Araba. Therefore it is a testimony coming from an area where Basque language finally extinguished during the first half of the 19th c., leaving no other sign of its existence behind. It is for this reason that the author of the article has devoted a long introduction to determine the exact date and author of the text, with the objective of being able to place the text in its corresponding context.

Apart from that, the greatest part of the article tries to point out the characteristics of the language used in the text, trying to establish the similarities and differences with the scarce ancient texts written in Basque found in the province, where Basque language loose ground and finally disappeared during the 18th and 19th cc. A section dedicated to draw some conclusions follows. And finally the text with its corresponding notes is found.

0. Sarrera*

Oihenart, Larramendi eta beste zenbaiti esker aspalditik ezagunak zitzaizkigun aipamen labur bezain urriez landa (Zuazo 1989: 6-9), Araban mintzo zen euskarari buruzko ikerketa mende honetan hasia dela esan daiteke, Landuccioren hiztegia argitaratzeaz bat: Agud & Mitxelena 1958. Mitxelena izan zen, XVI. mendeko hiztegi hartan islatzen zen hizkerak bizkaierarekiko kideasun nabarmena ezezik gipuzkerara zein ekialderagoko euskalkietara hurbiltzen zuten ezaugarriak ere biltzen zituela jabeturik, Araban noizbait hitz egin zen euskararen lekuko izan zitekeela konturatu zena. Ondoren, hiztegi horretatik ateratako datuak baieztatu eta osatuaz

* Eusko Jaurlaritzaren ikerketa bekari esker gauzatu den lana da honakoa. Halaber, Euskal Herriko Unibertsitateak lagundutako proiektu baten barnean burutu ahal izan da.

Bestalde, eskerrak eman nahi genizkieke Iñaki Camino, Rikardo Gómez, Endrike Knörr, Joseba Andoni Lakarra eta Koldo Zuazo irakasleei egindako oharrekin eta eskainitako iradokizunekin lan hau burutzeko orduan eman diguten laguntzagatik. Koldo Mitxelena Kulturuneari ere eskerrak zor dizkio-gu, halaber, testua argitaratzeko baimena eman izanagatik.

joan ziren, Arabako toponimia eta bertako erdaran gordetzen ziren euskararen arrastoak bildu eta aztertu ahala, eta, zer esanik ez, Portalen zein Gamizen poesiak argitaratu eta ezagutu ziren heinean.¹

Hemen dakargun XVIII. mendeko araberazko testu zaharra,² Julio de Urquijo ondarean 1995. urteko urrian aurkitu genuena eta hizkera horretako testuen *corpus* urria aberastera datorrena, lehenengo aldiz argitaratzen da oraingo honetan. Urquijo beraren bitartez, halaz ere, nolabaiteko berria ezaguna zen nahiz inor orain arte horren atzean zegokeenaz konturatu ez den, antza.³ Urquijoren oharrez horniturik orain dela zenbait urte –*ASJU*ren Gehigarrietan, hain zuzen– Vinsonen bibliografia berriro argitaratua izan delarik, bertan, Olaetxearen dotrinari dagokion 115. erreferentziaren azpian eta 1775. urteko edizioa aipagai zuela, Urquijok erantsi zuen honako oharra irakur daiteke, berau idazteko berak zuen aipatu urteko aleaz baliatzen zela (Vinson 1891: 222).⁴

Mi ejemplar no tiene más que 166 páginas impresas. A continuación siguen 7 páginas manuscritas con: *Acto contriciocoa eriotzaco orduraco* (la pág. 8 en blanco) y 43 págs. manuscritas en castellano (la pág. siguiente en blanco). Después tres páginas en latín (y la 4ª en blanco). Luego dos págs. en latín de escritura más moderna.

Este ejemplar perteneció a D. Julian García de Albeniz Pro. Cura y Beneficiado de Ordoñana, año de 1778.

(1) Arabako euskararen ezagutza nola bilakatu den zehatzago jakiteko, gaiaren azalpen sakonagoa aurkituko da in Zuazo 1989. Halaber, besterik adierazi ezean artikulu honetatik aterako ditugu araberari dagozkion daruak, testuko hizkuntzaren azterketarako erabiliko ditugunak.

(2) Mitxelenak hizkera honi *variedad meridional (begoaldeko euskalkia)* deitu bazion, guk *arabera* izena erabiliko dugu lan honetan zehar, besteak beste nongo euskarari buruz dihardugun zehatzago berri ematen duelako. Mitxelenaren erabilera baztertzearen aldeko bestelako arrazoietarako, Zuazo 1989: 43. Arabako euskara aipatzeko erabiliko dugu *arabera* hitza, bere esanahia geografiaren eremura mugatuaz eta dialektologiaren inguruko interpretazio oro baztertuaz, horrela izendatzea mereziko lukeen euskalkirik ba ote den ala ez erabakitzea lan honetatik kanpo geratzen den ausia dela uste baitugu.

(3) Mitxelenak euskal testuen inguruan sarri nagusitu den utzikeria hainbat lekutan salatua duelarik, testu hau orain arte ezezaguna izateak ez du inor asko harrutuko. Landucciorena argitaratzean egin sarreran, esate baterako, 7-14 orrialdeen artean salaketa errepikatzen delarik, hiztegi horrekin gertatua utzikeria ezezik mespretxua eta erdeinua ere izan dela gogoratu beharko da, Betolatzaren dotrinak argitaratu arte gairitu behar izan dituen zailtasun eta oztupo guztiak aiantzi gabe. Araberazko testuak hain urriak izanik hauen inguruan honelako gorabeherak aurkitzen badira, hortik euskal testuak oro har oraintsu arte zein egoeratan egon diren ideia bat izan genezake.

(4) Schuchardt eta Urkijoren arteko gutuneria [*ASJU*ren Gehigarrietan] argitaratzeko bidean dela profitatuaz (B. Hurch & M. J. Kerejeta), Urkijoren gutunetako bat esku artean darabilgun gaiarekin lotuta egon daitekeela aurrera genezake, Olaetxearen ale hau nondik eskuratu zuen ezagutzeko balio lezakeen aldetik. Urkijoren gutun horretan zera irakurtzen da (1911-08-07): «Azkue me contestó al fin desde Alava. Recorre ahora esa provincia y espero que su excursión será fructuosa. Por de pronto me anuncia que espera enviarme un catecismo ms. de Salvatierra, localidad en que el vascuence se ha perdido totalmente». Olaetxearen testua inprimaturikoa da, jakina, baina ez euskarazko testua duen eranskina; hitz horietan, beraz, norbait nahastu egin dela pentsa liteke: Azkuek artean dotrina ikusi gabe izan zezakeen edo gaizki adierazi zion esku artean zuena, Urquijoren gaizki ulertua izan daiteke edo, beharbada, laburminez idazten du idazten duena modu horretan, etab. Beraz, gutunean aipatzen den testua hemen ematen dugun bera izatea guztiz litekeena da. Hala ez balitz, eta, beraz, Aguraingo «dotrina» hori ezagutzen ez dugun beste testuren bat bagenu, ez dago esan beharrik hori aurkitzeak zer nolako garrantzia izan dezakeen. M. J. Kerejetari eskerrak eman nahi dizkiogu, nolani ere den, Urquijoren gutun honen berri jakinarazi eta eskuratu izanagatik.

Esan eta izan, Olaetxearen aipatu alea hartzen baldin badugu, azalaren ondoko orrialdean honakoa topatzen dugu: «D. Julian Garcia de Alveniz. Bilbao, año 1778». Izenburua eta gainerakoak dakartzan bigarren orrian, berriz, zera dator idatzia: «Costa zan erreal bi terdi. Eche santu onetan: 1778». Hurrengo orrialdean, «Albeniz» sinatu eta «año de 1778» errepikatu ondoren, dotrinaren testu inprimatua dator eta, berau 166. orrialdean aurkibidearekin bukatzen delarik, jarraian eskuz idatzitako orrialdeak hasten dira; eskuz idatzitako zati hau hartzen duen *cuadernillo* edo orri sortak liburua osatzen duten gainerantzekoek baino dexentez orrialde gehiago ditu eta garbi ikusten da liburua orri horiek erantsiaz berriro koadernatua izan dela.⁵ Dotrina bukatzen den 166. orrialdetik aurrera eskuz idatzitako orrialdeetan ere zenbakiak jartzen jarraitzen dugula, bada, euskarazko zatia dago 167-173 orrialdeen artean:⁶ *Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*. Atzetik gaztelaniarazko zatia dator 175-217 orrialdeen artean,⁷ azkenik latinezko zati laburra dagoelarik 219-221 orrialdeen artean. Azken orrialde honen bukaeran honako beste hau irakurtzen da, gaur ohikoak ez diren laburdurak kenduaz eta letra larriak eta puntuaketa egokituaz: «El cura q(u)e es y fuere de Araya tiene facultad para bendecir los havitos de N^a S^a de el Carmen». Urquijok berriagotzat dituen latinezko beste bi orrialdeak datoz azkenean letra desberdinez, 223-224 orrialdeetan, zuri dauden 225-227 orrialdeen ondoren dotrinaren 228. orrialdea litzatekeenean honako *ex libris* hau delarik: «De D. Julian Garcia de Albeniz, p(resbite)ro cura y benef(icia)do de Ordoñana, año de 1778».

Azken hau liburuari gehitu *cuadernillo* horren azken orrialdean irakurtzen da eta badu garrantzia euskarazko testua noiz idatzia den jakiteko. Dotrina zenbat ordaindu zen esaten digun ohar horrengatik berau 1778. urtean erosi zela pentsa daitekeen ez eta, gainera, aipatu *ex libris* hori dela bitarte urte horretarako *cuadernillo* hori jada gehitua zela dakigularik, Garcia de Albenizek liburua erostearekin batera orrialde gehiago erantsiaz berriro koadernarazi zuela dirudi. Zertarako? Seguru asko gero dotrinari erantsi zizkion testu horiek lehendik erabiliko zituen eta dotrina erostean bertan idaztea pentsatuko zuen. Ez dirudi normala liburua erostean orrialde horiek eransteke hainbeste lan hartzea, artean bertan ezer idazteko asmorik ez bazuen. Liburua erosi eta berehala, beraz, gehituak izan zitzaizkion orrialdeetan idazteari ekin ziola pentsatu beharko da, 167-217 orrialdeen arteko zatia behintzat —dena letra berdinez ageri dena— lehen momentu horretan idatzia litzatekeelarik. Euskarazko zatia ere hor sartzen denez, 1778. urtean idatzitakotzat jotzea zilegi delakoan gaude.

Olaetxearen dotrinaren ale horretatik orain arte ateratako datuekin, Garcia de Albeniz delako horrek Bilbon 1778. urtean erositako dotrinaren osagarri urte berean idatzitako testua dela pentsatzea normala da eta, gehiago oraindik, Ordoñana edo inguruetatik hizkeraren aurrean egon gaitezkeela pentsatzeak ere ez dirudi gehiegi-

(5) Eusko Legebiltzarreko liburutegian aurkitzen den edizio bereko alea ikusirik ere, bide batez, Urquijorena izan zen aleak testu inprimatuaren ondoren dituen orrien arrastorik ez da bertan.

(6) Euskaraz dagoen zati hau bi hasialditan idatzia dagoela ematen du, lehenengo bi lerroaldiak lehenik eta gainerakoak ondoren, bakoitzean tinta zertxobait desberdina delarik.

(7) Tartean euskarazkoaren kidea den gaztelaniarazko testua ere badator, testua ematean ikusiko den bezala. Euskaraz idatzia ulertzeko arazoren bat denean erabiliko da.

keria –oraindik pentsamentua susmo hutsa besterik ez bada ere– Garcia de Albeniz bertako abade zenak idatzia baldin bada behintzat.⁸ Honen deitura, bestalde, zerbait izatekotan arabarra da dudarik gabe, Albeiz –Albeniz gaztelaniaz– dotrinan aipatzen den lekutik urrunegi ez dagoen herria delarik. Baina gure susmoak egiaztatu beharra dago eta horretarako bi urrats nagusi ditugu emateko: Garcia de Albeniz delakoa benetan testuaren egile dela egiaztatzea litzateke lehena; egileari buruzko datuak lortzea genuke bigarrena, hor agertzen den hizkera zehazki nongoa den ezarri ahal izateko.

Hori horrela delarik, Ordoñanako berriak jasotzea litzateke hurrengo eginbeharra, hau baita egilea nongoa zen jakiteko dugun bide bakarra. Bertan, hain zuzen, Saez de Asteasu hainbat urtetan erretore izan zenaren heriotza agiria sinatzen (1774-11-23) aurkitzen dugu lehenbizikoz dotrinaren jabearen izena, artean «beneficiado» baino ez zela: «yo el infraescripto benef(icia)do de este d(ic)ho lug(a)r». Hortik aurrerako idatzietan «cura y beneficiado» modura sinatu zuen elizako liburuetan, lehen aldiz hurrengo urteko ezkontza batean (1775-06-10). Honen berri eman zigun berak miseriakordia liburuan (1780-05-05) zera zioenean: «quando io entrè à servir en esta yglesia, q(u)e fue p(o)r el mes de nov(iemb)re de el año pasado de mil setez(ientos) setenta y quatro».⁹ Elizako liburuetan urte horretan bertan sinatu zuen azken aldiz heriotza agiri batean (1780-09-02) eta hurrengo urtearen lehen egunean dagoeneko beste abade batek izenpetu zuen haren lekuan heriotzen liburuan, Garcia de Albeniz handik aurrera beste inon agertzen ez delarik.

Garcia de Albeniz abadearen arrastoa aurkitua dugunez, Ordoñanako elizako liburuetan ditugun abade horren idatzietan den letra mota euskarazko testuan agertzen denarekin erkatzeko modua eskura dugu jada. Emaizaren arabera, ezin dugu duda izpirik izan: Olaetxearen dotrinaren ale horretan beraren jabe gisa agertzen den abadearen letra eta ondoren datorren euskarazko testukoa bat bera dira. Garcia de Albeniz hori izan zen, ondorioz, zalantza izpirik gabe esan daiteke, euskaraz ditugun zazpi orrialde laburrok idatzi zituena.

Honen aurrean, Olaetxearen liburuan latinezko lehen eskuidatziaren giblean zetorren Araia herriari zegokion aipamena izan dugu gogoan hurrena, bertako pape-retara jo dugularik datu gehiagoren bila. Garcia de Albeniz abadea berriro aurkitzen dugu bertan; aurrena «tazmia» liburuetan, urte batean bai eta bestean ez kabildoko maiordomo gisa (1782, 1784, 1786, 1788) hamarren eta bestelako emaitzen kontuak eramaten; ondoren elizako liburuetan izenpetzen,¹⁰ bataio agirietan lehen aldiz (1789-08-13) eta heriotza agirietan azken aldiz (1812-06-05). Hemendik egun gutxira bere heriotza agiria aurkitzen da liburu berean:

(8) Ordoñana, zein ingurutan mugitzen garen jakitearren, Aguraindik iparraldera hiru kilometrora edo dagoen herrixka dugu, Donemiliaga udalerriaren barne kokatua. Asparrena udalerria aurkitzen dugu ekialderago, Araia buru dela, Nafarroa ondoko herriak biltzen dituela: Albeiz, Ilarduia, Egino, etab.

(9) Garcia de Albeniz 1774. urteko azaroa baino lehen bertan ez zena bestela ere badakigu, izan ere bere aurrekoak «tazmia» liburuan 1774. urteko hamarren eta fruituen kontuak egiten dituenean –iraila eta azaroa bitartean egiten zen lan hau– honela dio sinatu baino lehen: «cura ben(eficia)do de enttera racion y vnico seruidor en la yg(lesi)a de este d(ic)ho lugar».

(10) Luis Bartholome Lopez de Munain lehendik erretore zenarekin batera hasieran eta, hau hiltzean (1793-03-19), berak bakarrik.

En veinte y ocho de junio de mil ocho cientos y doce murio D. Julian Garcia de Alveniz, presvitero, beneficiado y cura que fue de este Lugar de Araya a los sesenta y siete años de edad, habiendo recibido los santos sacramentos de penitencia, viatico y extrema-uncion. Presentó memorial y otorgó poder ante D. Fran(cis)co de Yrimo, escribano real y del num(ero) de la Villa de Cegama en favor de los ex-religiosos D. Antonio de Estavillo, residente en este lugar y su casa, y D. Juan Mathias de Ceverio, residente en Alveniz. Dispuso se le hiciese la novena maior segun costumbre del pueblo y que à su entierro asistiesen veinte sacerdotes; que en sufragio de su alma se celebrasen en esta parroquia, à mas de las misas de la novena, cinco misas en los cinco altares de ella y una en la ermita y altar de la Asuncion; que à mas se celebrasen doscientas misas, todas con la limosna de à quatro reales y sin asignacion de parroquia estas ultimas; que el dia en que se concluiese la novena se aga una memoria con asistencia de ocho sacerdotes, à quienes p(o)r la misa y asistencia al nocturno se les dé la limosna acostumbrada; que durante el año de su finam(ien)to se lleve sobre la sepultura (sic) un pan de cinco lib(ra)s en los domingos y los demas dias oblada y cera ylada; que por cabo de año se celebre p(o)r el cavildo de esta yglesia una misa cantada con nocturno con la limosna de catorce r(eale)s. Dejò por universales herederos (despues de una manda que hizo à su sobrino Victor Lop(e)z de Guereñu, vecino de Luzuriaga, de quatro (sic) cientos ducados p(ar)a igualar con lo q(u)e tenia suplido ò adelantado à los de mas) al d(ic)ho Victor Guereñu, sobrino carnal, à Juliana, Fran(cis)ca y Maria Andres Saez de Arregui, la primera vecina de este lugar y las dos vecinas del de Gordoia, todas tres tambien sobrinas igualm(en)te que d(ic)ho Victor; todo lo qual mas p(o)r menor consta p(o)r d(ic)hos memorial y poder, declaracion y modificacion de su proprio puño y letra. Y para que conste lo firmo hoy quatro de julio de d(ic)ho año.

D. Juan Fran(cis)co Ruiz de Gauna.

Garcia de Albeniz izeneko abade hau, baina, Ordoñanako al genuen? Araiakoa beharbada? Ala beste nonbaitekoa? Heriotza agiri horretan aipatzen den testamentura jotzen dugula, bertan hiru zati desberdin aurkitzen ditugu:¹¹ 42r-43v orrialdeen artean heriotza agirian aipatzen den «poder» hori dator (1812-06-28); 44r-46v orrialdeen artean memoriala aurkitzen da (1806-05-20), 46v-47r orrialdeetan eransketa bat duena (1810-09-18); 48r-50r orrialdeen artean, azkenik, beste memoriala agertzen zaigu (1812-06-28). Bere eskuz idatzia dagoen bigarren zatia da guri hemen interesatzen zaigun bakarra, bertan gurasoen eta bi arreba izenak ematen baititu (45r): «mis difuntos p(adre)s Miguel Garcia de Albeniz y Isavela Ruiz de Munain», «mi dif(un)ta herm(an)a Josefa Garcia de Albeniz», «mi difunta hermana Isavela Garcia de Albeniz».

Ordoñanako ezkontzen liburuan ez dago aipatu gurasoen ezkontzaren berri baina bai, ordea, Araiako ezkontza liburuan:

En tres de marzo de este año de mil setecientos y treinta y vno yo, D. Ju(a)n Martin de Asiain, cura y serui(do)r de este Lugar de Araia, auiendo leído las tres proclamas en tres dias festiuos continuados como lo manda el Santo Concilio de Trento al tiempo del ofertorio de la misa conuentual y no auiendo resultado ynpedi-

(11) Oñatikoko Protokoloen Agiritzean signaturatzat 2-1580 zenbakia daraman liburua.

mento alguno, asisti al matrimonio q(ue) zelebraron por palabras de presente Miguel Garcia de Alueniz, menor en dias, y Isabel Ruiz de Munayn, con dispensa y bulla de Su Santidad que se obtuuo por el parentesco que se allauan en terzer grado de consanguinidad, siendo presentes por testigos D. Juan de Aruina, cura y benef(iciado) del Lugar de Eguino, y Diego Igna(cio) M(a)r(tine)z de Aroztegui, vezino de este d(ic)ho Lugar de Araia. Y en fe de ello firme yo el d(ic)ho cura.

D. Juan Martin de Assiayn.

Garcia de Albeniz goikoen seme abadea jaio zeneko agiririk ez da gordetzen zoritxarrez, 1746. urtea baino lehenagoko bataioak jaso behar zituen liburua galdua baita. Hala ere badugu modua gutxi gora behera noiz jaio zen jakiteko. Batetik, 1806. urteko maiatzaren 20an, goian aipatu dugun memorialela hastean zera idatzi zuen: «la edad de sesenta y vn años en que me hallo». Bestetik, goiko testamentuan irakurtzen denez, 1812. urteko ekainaren 28an hil zenean 67 urte zituen. Ondorioz, agiri horietan irakurtzen dena zuzena bada, Garcia de Albeniz bi data hauen artean jaioa dugu: 1744-06-28 eta 1745-05-20. Bere bataio agiririk ez badugu ere, dena den, Araiaiko liburuetan bere anaia baten berri ematen da, honi esker guraso nahiz aitona-amona guztiak araiarrak zituela jakin dezakegularik:

En siete de junio de mil sett(ecient)os y quarenta y siete io, D. Assenssio Garcia de Albeniz, cura y benef(icia)do de la Iglesia Parroq(ui)al de S(a)n Pedro Apostol de este Lugar de Araya, baptice solemnem(en)te a vn niño que se le puso por nombre Assenssio, el qual nacio el dia cinco de d(ic)ho mes y año a las once del dia poco mas ô menos segun declaracion jurada de sus padres, hijo lexitimo de Miguel Garcia de Albeniz y Isavela Ruiz de Munayn, vecinos y naturales de este Lugar de Araya. Abuelos paternos, Miguel Garcia de Albeniz y Lorenza Ruiz de Munayn, ia difunta, vecina que fue y el lo es de este d(ic)ho Lugar de Araya y naturales de el; maternos, Domingo Ruiz de Munayn y Fran(cis)ca Martinez de Arostegui, vecinos y naturales que fueron de este d(ic)ho Lugar de Araya. Asistieron por padrinos D. Matheo de Cortazar y Manuela de Cortazar, el benef(icia)do y serv(id)or en esta d(ic)ha Iglesia de Araya y ella moradora, a quienes adverti el parentesco spiritual que contrageron y para que conste firme d(ic)ho dia, mes y año.

D. Assenssio Garcia de Albeniz.

Labur esateko. Julian Garcia de Albeniz Ruiz de Munain 1744-1745 urteen artean jaioa dugu Araian, aita eta ama araiarrak zituela.¹² Abade ikasketak egingo zituen, noski, Ordoñanan abade agertzen baitzaigu 1774. urtean,¹³ artean hogeita hamar urte betetzeke edo bete berriak zituela. Hemen idatzi zuen 1778. urtean gaur

(12) Garcia de Albeniz deitura, bestalde, Araian guztiz ugarria dugu –gaur egun ere gordetzen da– begiratu ditugun XVIII. mendeko eliza liburuetan, oraintxe arestian aipatu berri dugun bataio agiria sinatzen duen abadearen deitura ere horren lekuko dugula. Julian izenari buruz, Araia inguruko basiliza baten izenetik jarri bide zitzaion, berau hainbat bataio agiritan agertzen dena baita: «Fue baptizada en la Hermita de S(a)n Julian, sita en el lugar despoblado que se llamaba Aystra», «Y la baptice en la Hermita de S(a)n Julian, q(ue) fue parroquia del lugar despoblado de Aystra», etab.

(13) Gasteizko Elizbarrutiko Agiritegia da hemen ematen diren datuak ateratzeko gehienbat erabili dugun iturria. Arabako Protokoloen Agiritegian eta Kalahorrako Apezpikutegiko Agiritegian ere egileari buruzko datu gehiago egongo dela pentsatzekoa da, jakina, nahiz guk iturri horiek erabili ez ditugun.

dakargun euskarazko testu laburra.¹⁴ Kargu honetan 1780. urtera arte iraun zuen: Araian agertzen zaigu handik hurrena 1782. urtean, hil ere bertan egin zelarik 1812. urtean hirurogeita zazpi urte zituela.

Emandako datuekin, bada, XVIII. mende bukaerako araiar baten hizkeraren aurrean egon gaitzkeela ematen du. Arabako euskarak garai horretan bizi zuen egoerari buruz ezaguna zaigu, aspaldi argitara eman zen agiriaren bitartez (Barandiaran 1926: 465), Gasteiz inguruko herrietan 1787. urtean euskaraz egiten zena, lurralde bereko beste leku batzuetan zen egoera berbera hain zuzen: «hablan el idioma bascongado muchos pueblos de la Vicaría de Vitoria, todos los de Gamboa, los mas de la de Salvatierra...». Araia eta Ordoñana azken honetan sartzen dira eta, ondorioz, euskaraz mintzo ziren herri horietako bi direla pentsatu behar da dudarik gabe, are gehiago bikaria horrek hartzen zuen lurraldearen iparraldera aurkitzen direla kontuan hartzen baldin badugu. Ez dezagun ahantz, gainera, Ordoñana herri guztiz txikia zela garai hartan, bertan testua idatzi zen garaian 75 bizilagun inguru izango zituena, halakoetan egongo zelarik euskara inon baino biziago.¹⁵ Landazurik ere, bide beretik, Bizkaia eta Gipuzkoa ondoko herri arabarretan euskara erabat bizirik zela diosku,¹⁶ nahiz honek ordurako hegoalderago euskarak bizi zuen atzerakada behin eta berriz aipatzen duen (Landazuri 1798: 156-157):¹⁷

(14) Arazo bat geratzen da oraindik testua 1778. urtean idatzia dela zalantzan jar dezakeena. Olaetxearen dotrinaren alea –araberazko testu hau duena– deskribatzean 221. orrialdean honako hau irakurtzen zela genioen: «El cura q(u)e es y fuere de Araya tiene facultad para bendecir los havitos de N^o S^a de el Carmen». Araian 1780-1812 bitartean idatzia izan daiteke, honen arabera, dotrina horretan eskuz idatzita dagoena eta, beraz, euskarazko testua ere bai. Ez da, baina, halakorik pentsatu beharrik. Euskarazko eta gaztelaniazko zatiak letra berdinez idatziak daude eta biak batera –1778. urtean, lehen esandakoaren arabera– idatzi zirela esan daiteke, 219-221 orrialdeen artean den latinezko zatia, aldiz, letra handi eta zainduagoz idatzia den bitartean, tinta gorria ere erabiltzen dela. Araian zela dotrinaren jabeak gehitutako zatia izango da hau, beraz, Karmengo Ama Birjinaren inguruko liturjiaren berri jasotzeko, hori baita latinezko zatiaren nahiz honen ondoren datorren gaztelaniazko oharren gaia.

(15) Bidenabar, *Hordoña* idatzia ikusi dugu pare bat alditan herriaren izena bertako liburuetan, nahiz hutsa izan –*Hordoñana* idatzia ageri zaigu gehienetan– nahiz bokal arteko sudurkariaren galera adierazi idazkera horrek. Nolanahi ere den, pertsona izenetan ere ezagun da inguru hauetako biztanleei euskara ez zitzaiea erabat arrotz, Araiaiko zenbait izenetan ikus daitekeenez: Maria Domeca de Gastaminza (1744), Maria Gabon Saez de Cerain (1747), etab.

(16) Araba iparraldeko inguru honek, hain zuzen, Gipuzkoako Goierriekin harreman estuak zituen garai hartan eta bertako paperetan ugariak dira oso agertzen diren goierriarrak, Idiazabal eta Zegama herrietatik etorriak batez ere. Altzaniako Partzoneriak lau herri gipuzkoar (Idiazabal, Segura, Zegama, Zerain) eta hiru arabar (Agurain, Asparrena, Donemiliaga) elkartzen zituelarik –ditularik– herri horien artean sortzen zen harreman ekonomikoa zuzenean lotuta dago dudarik gabe jende mugimendu horrekin.

(17) Kardaberazek urte batzuk lehenago kapitain arabar baten ahoan jarriak zituen hitzek, bestalde, Landazuri historiagilea kezkatzen zuen atzerakada horren berri ematen ziguten jada (Kardaberaz 1761: 17-18), geroago ere hizkuntzaren galeraren lekukotzak falta ez direlarik, Pablo de Mendibil dulantzarraren salaketa esate baterako (1829): Berriochoa 1972: 174. Ordoñana ere ordurako euskararen atzerakada iritsia zatekeen, Landazurik aipatzen duena bezalako atzerakada bortitza ziurrenik ere, Bonaparte printzeak bere euskalkien mapa osatu zuenean bertako –eta inguruetako– euskara erabat galdua baitzen ordurako. Agurain inguruetan euskarak XIX. mendean zuen egoerari buruz ikus halaber Oyharçabal 1992: 361.

Consta que la época de la pérdida del bascuence es en el presente siglo y de pocos años á esta parte por lo respectivo á las hermandades de la llanada de Alava en que ha faltado ya su uso, y en que constantemente se ha hablado, pues testifican las personas de alguna edad haber sido corriente y frecuente su uso en hermandades en que hoy nada se habla.

Aun es mas urgente la prueba que están dando otras hermandades en que se va extinguiendo el bascuence, pues los viejos hablan este idioma y sus hijos no lo entienden, ó saben de él algo mas que nada. Sin embargo de la grande pérdida que ha tenido el bascuence en Alava se conserva aun todavía en ella en veinte y dos hermandades, y con todo vigor y fortaleza permanece en las inmediatas al Señorío de Vizcaya y Provincia de Guypuzcoa, pues en las distantes va continuando la corrupcion.

Ordoñanan XVIII. mendean araiar batek idatzitako testu hau izateak duen garrantzia aipa dezagun amaitzeko, testuaren jatorria eta egilea ondo zehaztuak agertzen zaizkigun aldetik,¹⁸ ezaugarri hau guztiz markagarria baita araberazko beste testuek (izan) dituzten kokapen arazoak gogoan baldin baditugu. Landuccioren hiztegian genituen eskuetako bi «mendebaldekoagoak» dira bestea baino, eta, Gasteizen bildutako hiztegia dirudien arren, ezingo genuke ziurtatu esku horietako bat bera ere bertakoa denik, izan ere, italiarrak gaztelaniaz idatzi zituen hitzen euskal ordainak eman zituztenak erabat ezezagun zaizkigu.¹⁹ Portalen poesia dugu hurrengo mendean araberekin lotuta egon daitekeen testu gisa, baina, oraingoz behintzat, honen jatorria ere ezin ezar dezakegu ziurtasunez. Nafarroako mendebaldeko muturra aipatu izan da (Burunda, Amezkoa, Lana), bertako hizkerak araberekin bide zituen kidesanun tarteko direla, eta, geroago, araberazko beste testu baten aurrean egon gintezkeela ere esan da, baina susmoak gehiago dira ondo finkatutako errealitateak baino.²⁰ Gamiz sabandoarra dugu, azkenik, XVIII. menderako. Bestelakoa da honen afazoa: egilea non eta noiz jaioa zen ongi dakigun arren, Iruñean hainbat urte bizi izana zen azkenean euskaraz idazten hasten denerako, eta, darabilen hizkera funtsean mendebaldekoa izanik ere, nafarrera ere behin baino gehiagotan paperera isurtzen zaiolarik, batzuetan ezin jakin genezake idazten dena araberari dagokion ala bestelako euskalkiak tartean dabiltzan, ondoko adibideetako bakarren batekin gertatzen den bezala:²¹ *obequi* (200), *verce* (200), *zurequi* (200), *fite* (202), *anitz* (202), *chiquiain* (202), etab.

(18) Testuaren jatorria dela eta ezin ahantzi, jakina, inguru horretarako dugun lekuko bakarra dela honako testu hau. Felix Antonio Lopez de Luzuriaga abadea ere gertukoa genuen, Langarika izeneko herri txikikoa, baina, Nafarroan barrena ibilia zelarik, honek utzi dizkigun euskal testuak nafarreraz idatziak ditugu (Satrustegi 1987: 140-160).

(19) Agud & Mitxelena 1958. Edizio honen sarreran aurki daitezke hiztegian erabiltzen diren esku desberdinei buruzko berriak eta, halaber, Gasteizen bildua izan daitekeela pentsatzeko egon daitezkeen arazoak ere.

(20) Portalen testurako ikus bedi –baita aurrerantzeko aipuetan ere– Mitxelena 1964: 118-122. Halaber, testua berrikiago ere argitaratua izan da (Kerejeta 1991: 175-183). Mitxelenak 1964. urteko lehen edizio horretan aipatzen zuen, hain zuzen, testu nafar baten aurrean egon ote gintezkeen, Gamizen poesien edizioari egin sarreran iritzia aldatu eta araberazkoa ote den susmoa agertzen duen bitartean (Goikoetxea 1982: 6): «Porque, aunque premiada en las fiestas del Corpus de ese año en Pamplona, no puede proceder ni de Pamplona ni de su cuenca. Ni, casi con seguridad, de ningún otro lugar de Navarra».

(21) Gamizen poesietarako ikus Goikoetxea 1982. Betolatza izango genuke, beraz, erabiliko ditugun egile arabarren artean, kokapenaren aldetik gaur arazo gutxien dituen testua. Argitaratzen den testuarekiko erkaketan nagusiki gogoan izango diren lau testu horiek –Betolatza, Landuccio, Portal, Gamiz– alde batera utzita, bestalde, Barrutiarena ere ezin ahantz daiteke egilea arabarra duen aldetik,

Besterik gabe, bada, testuaren ezaugarriak aipatzea izango da –adibideen ondoko zenbakiek dotrinaren testu inprimatua bukatzen den 166. orrialdetik aurrerako zenbaketa adierazten dutela– lehenik egingo duguna. Gero azterketa horretatik ateratzen diren ondorio zenbait izango ditugu aipagai eta, ondoren, testu biak emango ditugu, euskarazkoa aurrena eta gaztelaniazkoa ondoren. Bukatzeko, berriz, Olaearearen dotrinan eskuz idatzita agertzen diren beste hiru esaldi labur emango dira eranskin gisa.

1. Hizkuntzaren azterketa

1.1. Grafia

1.1.1. Txistukariak

Txistukariei dagokie punturik aipagarriena grafiaz den bezainbatean. Alde bate-tik *e*, *i* bokalen aurreko grafiak hartzen baditugu, lehenaren aurrean <c> nahiz <z> aurkitzen dira adibide kopuru berdintsuarekin biak ere: *zuzena* (167), *Ceruco* (167), *zeñec* (167), *cein* (168), *dauzen* (168), *cergatic* (169), *zeure* (169), *zeregati* (170), *ezervere* (170), *cerala* (171), *ceure* (171), *zeinduquet* (172), *zerana* (172), etab. Bigarrenarekin <c> baino ez dugu aurkitzen: *Juiciora* (167), *patrociño* (168), *barcacioa* (169), *erreconociduric* (169), *mereci* (171), etab. Halaber, afrikatueta ondoren *e* bokala datorrenean <tc> bakarrik dugu –*erregutcen* (169), *etzcatcen* (171), *gorputcetic* (173), *atcereingo* (173)... atzetik *i* datorrenean bezalaxe, nahiz azken kasu honetan adibide guztiek soinu frikaria adierazi eta testuan ematerakoan zuzenduak eta oharrez hornituak agertu: *viticiza* (170), *barcacioa* (171), *benditcio* (172), etab. Beste aldetik *a*, *o*, *u* bokalen aurrean <z> erabiltzen da testuan: *zadiz* (167), *zazu* (167), *zuzena* (167), *zure* (169), *ezaturic* (169), *izan* (169), *gauzac* (170), *edozaïn* (170), *guizon* (170), *zaitudan* (171), etab. Berdin afrikatueta ere: *eriotzaco* (167), *deutzat* (169), *dotzula* (171), etab.

Frikari eta afrikatuen arteko bereizketa dela eta, <c> eta <z> batzuetan afrikatuen islada dira: *neurezat* (167), *gorpuceco* (169), etab. Berdina litzateke *dei eguiten dezun* ‘dei egiten dizun’ (167), baldin eta laguntzailea *detzun* (< *deutzun*) irakurri behar bada; baita ere *cein costadu zazun* ‘zein kostatu zaizun’ (169), laguntzailea *zatzun* irakurri behar bada; berdina izan daiteke halaber *parcatu eguizu neure culpac* ‘barka ezazu neure kulpak’ (172), objektu plurala dela eta laguntzailea *eguitzu* interpretatzen badugu.²² Markagarriagoa izan daiteke <tc> eta <tz> frikariak adierazteko erabiltzea, ematen dugun testuan honelakoak zuzenduak eta –gorago esan bezala– ohar banarekin adieraziak dauden arren, XVIII. mende inguruan hain arraroa ez den joera baten erakusgarri den aldetik:²³ *vitci* (167), *gaitstoaren* (167), *etzcatcen*

Laudioko XIX. mendeko testuak ezin ahantzi diren bezala: Laudioko Dotrina 1828. urtean lehen aldiz argitara zena (Izengabea 1828), Ulibarriren *Gutun Liburua* (Ulibarri 1823-36), *Ineffabilis* Buldaz Uriartek egin itzulpena (Knörr 1983) eta Galindezen *Ruthen Liburua* (Knörr 1985).

(22) Azken honetan, jakina, beste aukera pluralarekiko komuntadura falta dela eta *eguizu* irakurtzea litzateke, frikariak, hau delarik guk hobetsiko duguna. Ikus beherago 53. oharra.

(23) Zegamako 1741. urteko dotrinan (Ondarra 1984) eta Oikiako 1759. urteko dotrinan (Lakarra 1987), esate baterako, ugariak dira honelakoak. Frai Bartolome bizkaitarrak ere baditu halako grafiak hurrengo mendearen hasieran, besteak beste.

(170), *vitciza* (170), *metcedeguilea* (170), *ondatzun* (170), *etzervere* (170), *itzanagaz* (171), *etzauten* (171), *barcatcioa* (171), *etzarri* (172), *benditcio* (172), etab.

1.1.2. <v> /

Mailegurik berrienak alde batera uzten ditugula, da gehienetan aurkitzen dena: *biar* (167), *betea* (167), *bada* (168), *barcatu* (168), *baldin* (169), *beinere* (169), *baño* (170), *becatuac* (170), *bat* (171), *bagaric* (173), etab. Orobat, *u* bokalaren ostean garatzen den kontsonante epentetikoa ere beti erabiliaz adierazten da –*santuba* (167), *orduba* (168)...– nahiz eta **edun* aditzeko erroan –beraz, aurreko adibideetan bezala bokal artean– gehienetan <v> erabiltzen den: alde batetik *zaben* (173), baina horrekin batera *neven* (170), *neven* (171), *etzavena* (171). Beste batzuetan bi grafiak aurkitzen ditugu –*beguira* (167) eta *veguira* (167), *biotz* (169) eta *viotz* (167), *bere* (170) eta *vere* (173, 173)–, <v> askotan euskarazko hitza jatorrizko hizkuntzan grafia hori duen mailegua denean (edo hala uste denean) erabiliaz:²⁴ *vici* (167), *verba* (170), *viciza* (170). Ikus, dena den, *ezervere* (170) eta *vildurragaiti* (171).

1.1.3. <r>

Aipatzeagatik baino ez bada ere, esan dezagun garai honetan bokal protetikorik ez idazteko zenbait egiletan den joera ez dela testu honetan horren nabarmena: alde batetik *redemptorea* (170, 171, 172), *redimidu* (173); beste aldetik *erregutu* (168, 168, 169), *erreguten* (169), *erreconociduric* (169), *erreconociduic* (170). Otxoa de Arinen honako beste adibide hauek, adibidez, markagarriak izan daitezke, hegoaldeko egile zaharretan aski zabaldua zen joera baten erakusgarri direnez:²⁵ *razoe* (VIII), *regla* (VIII), *reinua* (1), *regutu* (2), *resurreccioa* (3), *recebitu* (5), *reguina* (9), *redimitu* (11), *redempcio* (14), *remedio* (44), *romeria* (100), *reçatu* (152), *respetu* (155), *reconocitu* (162)... salbuespenak oso urriak direla, bizpahiru baino ez guztira dotrinan barrena.

1.2. Fonetika-fonologia

1.2.1. orduba, santuba

Gamizek garaitsu honetan horrelakoren arrastorik ez badu ere, ekialdeko bizkaieraz oso zabaldua bide zen ordurako *u* ondoren halako kontsonante epentetikoa garatzeko joera. Mogel aitzindari dela, markinarren eskola honelako fonetismoak erabiltzearen aldeko ageri zaigu XIX. mendearen hasieratik, ordurako ezaugarri hau aski zabaldua zen seinale.²⁶ Beraz, ez da batere harrigarria gure testuan honako

(24) Añibarroren ondoko aipamena ezin garbiagoa da hain zabaldua den joera honi buruz (Añibarro 1970: 167): «Ninguna vos (sic) bascongada trae consigo V consonante, sino B: *barria*, *biotza*, *bicizta*, *bizcaya*, *zabala*... Con todo, algunos escriben con V consonante las voces que la tienen en latin o en castellano, v. g. *videa*, *vicitza*... *via*, *vita*». Gai honi buruz ikus bereziki Urgell 1987: 372-376.

(25) Gerora joera etimologizale hau galduaz joan zen, euskaraz *r* hirtzaren hasieran ezinezko izatearen ideia zabaldu ahala: Larramendi 1745 (XXXVII), Kardaberaz 1761 (22), etab. Irazutaren dotrina hartzen badugu, esaterako, 1739. eta 1830. urteetako edizioak erkatuaz honelakoak ikusten dira: *reinua* (3) / *erreinua* (4), *recibitu* (8) / *errecibitu* (9), *redimitceagatic* (17) / *erredimitzeagatic* (19), *reverencia* (29) / *erreverencia* (30), *razoearen* (32) / *arrazoiaaren* (33), *rastroac* (40) / *arrastoac* (42), etab.

(26) Barrutiaren antzerki lanean, esate baterako, *lastazacuba* (Latxaga 1982: 35). Olaetxearen lehen edizioan horrelakorik ez delarik (1763), bigarrenean jada nahi adina adibide aurkitu ahal dira (1775):

adibideak izatea: *orduba* (167, 168, 172), *santuba* (167, 172), *bienaventuradubac* (167), *orduban* (170), *deseaduba* (172), *santuban* (173). Baina bestelakoak ugariago dira *-afli-gidua* (167), *escuetan* (168), *becatuac* (168, 169, 169, 170), *arrepimentua* (169), *pecatuaquin* (170), *pecatuaigaitic* (171), *ofendiduaigaitic* (171), *ofendidua* (172, 172), *ez-cuetan* (173)– mugatzailearen aurrekoa ez den posizioan ere, antza denez, agertzen ez delarik: *consuelo* (168), *ninduanari* (170), *jueza* (171). Burunda inguruetan gertatzen zenak, halaber, garrantzi berezia izan dezake gure testuarentzat, eta, Lakuntzan 1838. urtean idatzitako dotrinaren datuak, hain zuzen, testu horrekin guztiz bat datoz aztertzen dugun puntu honetan (Satrustegi 1987): *erreñuba* (229), *bedicatuba* (230), *frutuba* (230), *orduban* (230), *sandubaren* (230), *sanduben* (230), *desterratubac* (230), etab.

Araia inguruarekin muga egiten duten gipuzkeraren lurraldeetan, baina, ez dirudi honelakorik inoiz izan denik: Otxoa de Arinek ez du horrelakorik batere diptongo ondorengo *christauva* (10), *auban* (12)... bezalakoak alde batera utziaz, *El borracho burlado* antzerki lanean (Peñaflorida 1764) datozen hainbat adibide *-zuben* (18), *escuba* (24), *apainduba* (24), *adobatuba* (24), *zoratuba* (25), *gatutuba* (25), *usuban* (53), *etzubenic* (54)...– beste hizkeraren baten islada izan daitezkeen bitartean. Beterriko erabilera ez dakigu garai horretan nolakoa izango zen,²⁷ baina, urrutira gabe, Etxalarren eta Hondarribian, esate baterako, hainbat adibide aurkez daitezke XVIII. mendean (Satrustegi 1987):²⁸ Etxalarren *zuben* (79), *santuven* (79), *santubac* (79), *mandamentubac* (79)... Hondarribian *bazubequiñ* (138), *duben* (138), etab. Inguru berean, baina iparralderago, Donibane Lohizuneko lekukotza bat bereziki argigarria da, besteak beste, XVII. mendean kostako lapurteraz egoera nolakoa zen jakiteko (Etxeberri 1677), bertan jada *-uba* erako emaitzak guztiz zabalduak zirela erakusten baitzaigu.²⁹

1.2.2. biar, nua

Bi hauetan bakarrik gertatzen dira testuan *a* bokalaren aurreko *e > i* eta *o > u* itxiera ezagunak: *biar* 'behar' (167, 168, 168), *nua* 'noa' (168). Besterik ez dela lexikalizatuak direla pentsatu beharko da agian, *joan* partizipioarekin behintzat aski arrunta bide dena: Otxoa de Arin *juan* (130), baina horrekin batean *confessatcecoa*

santuagaz (10) / *santubagaz* (8), *buruac* (11) / *burubac* (8), *infernuetara* (14) / *infernubetara* (10), *ciuelaco* (14) / *citubelaco* (10), etab. Ulibarriren gutunetan ere horrelakoak ugariak ditugu, bestalde. Gaiari buruz, Urgell 1985: 71-72 eta 87-88; berri ugari halaber, Letamendia & Sagarazu 1992: 508-511.

(27) Kardaberazek, dena den, bi emakume –donostiarra bata, elorriarra bestea– eskal erretorikaren eredutzat hartzen dituenen, bien hizkerak bereizten dituen ezaugarrietariko bat honetan datza hain zuzen (Kardaberaz 1761: 41-44): *encontrua*, *preciatua*, *puruac*, *bateatuac*, *contua*, *deabruac*... darabiltza lehenengoak; *cituban*, *segurubagoric*... aldiz bigarrenak. Oikiako Dotrinan, Larizengan, Ubillosengan, Agirrerengan... ez da adibiderik ageri.

(28) Añibarrok ere ekialdeko bizkaierarekin batera inguru hau aipatzen du epentesi hau dela eta (Añibarro 1970: 167): «En el contorno de Marqujna en Bizcaya y en las cinco villas de Navarra añaden B entre la vocal y articulo A de voces que acaban en U: v. g. *ceruba*, *escuba*, *quenduba*...». Gipuzkoako Beterriren aipamenik ez oraingoan ere.

(29) *Tresora hirour languaietaqua* izenez ezagutzen den liburuan ere badira halako epentesien adibideak, berau lehen aldiz 1620 urtean argitaratu zelarik (Urkizu 1971).

(132), *dagoanac* (134), *dudacoac* (136), etab. Lakuntzan, hala ere, hainbat adibide dago goian aipatu testuan: *Jangoyquaren* (230), *guruzian* (230), etab. Ekialdeko bizkaieran markinarren eskola izan zen, goiko kasuan bezala, honelakoak maila idatzian erabat sartu zituena (Urgell 1987: 372-376), baina bizkaieraz lehenagoko testu batzuetan ere adibideak ugari samarrak dira: Barrutiak baditu adibide zenbait,³⁰ Olaerxearen dotrinan ere bigarren ediziotik aurrera sistematikoa da, etab.

1.2.3. edozain

Aski zabaldua dago *ei / ai* diptongoen arteko zalantza *-eu / au* artekoa bezala-euskararen eremu zabal batean. Alde batetik, Bizkaia hegoaldeko hizkera zenbaite-tan *-Zeberio, Otxandio...* aski ezagunak dira honelakoak; beste aldetik, nafarreraren eremuaren mendebaldean ere *-Burundan behinik behin-* indar handia du *ei > ai* bilakaera honek:³¹ *aize* 'ehize', *araitz* 'haritz', *bain* 'behin', *gaiyo* 'gehiago', *laiyo* 'leiho', *ogai* 'hogei'... eta beste hainbat *ei* diptongoa sekundarioa delarik ere. Araia azken eremu honekin lotuko genuke testuan dugun *edozain* 'edozein' (170) dela bitarte, bestelakoak nagusi diren arren:³² *gueiago* (167), *dei eguiten* (167), *cein* (168), *beinere* (169), etab. Landuccioren hiztegian bide beretik ulertuko lirateke, beharbada, alde batetik *açerayngo* 'postrero' eta beste aldetik *leñayngo* 'guia' nahiz *lenayngo* 'primero', honelako bilakaera bat suposatzen badugu:³³ *-aengoa > -eengoa > -ingoa > -aingoa*. Landuccioren adibideetan, dena dela, errazago dirudi besterik gabe *-aengoa > -aingoa* erako bilakaera bat izan dela pentsatzea.

1.2.4. gustitic, ezcatcen

Bizkaieraz ezaguna den *s* eta *z* frikariaren arteko neutralizazioa, lehenengoaren aldekoa, gure testuan herskariaren aurreko posizioa murriztua dago *-gaistoaren* (167), *gustitic* (167), *estadin* (168)– eta posizio honetan bertan nahasketa horren

(30) Latxaga 1983: *xuatia* (13), *munducua* (25), *berua* (29), *zorionian* (37), etab.

(31) Ondoko adibideen iturri gisa ikus Izagirre 1967. K. Zuazori zor dizkiogu, bestalde, gertaera honen eremuari buruzko datuak. Eremu horretatik hego-ekialdera ez dira lekukotzak falta, dena den. Gofierrin, esate baterako badira (Ondarra 1993a): *daizen* (307), *zain* (307), *galdaiten* (308), *erdaisten* (309), etab. Gesalatzan zenbait adibide aurkitzen dugu halaber (Lekuona 1973): *daitu* (372), *daizen* (374), *zain* (378), etab. Oltza ere, bestalde, kasu berean genuke ekialderago (Arraiza 1988): *ogai* (147), *saigarren* (149), *amasai* (149), *berrogai* (150), *zañec* (152), *oraituric* (152), etab. Euskal eremuan zabalduen dauden *ei / ai* zalantzaren adibideetarako, Mitxelena 1977: 103-104.

(32) Sistematikotasun falta ez da arazo, baina, diptongoen arteko zalantza hau den leku guztietan agertzen da eta. Albeiz edo Albeniz *-lehenago* aipatu den bezala– testu hau idatzi zen lekutik gertu den herria delarik, *Diccionario geográfico-histórico de España* (1802) hartu eta izen horren azpian begiratuz zera irakurtzen da, hutsak zuzendurik, herriaren izenak Ptolomeoren *Albarekin* ezer ikustekorik ba ote duen aipatzen ari dela: «los vascongados legítimos de aquel pueblo quando les preguntan *nongua zara* (...) responden *Albaizco* ó *Albeizco jauna*: nunca dicen *Albanizco* ni *Albenizco jauna*». Horrela, bertan euskaraz egiten zela adierazteaz gain eta mugagabearen erabilera alde batera utzita, *ai / ei* zalantzaren berri ematen zaigu, herriaren izena inguruetako toponimoetan agertzen denean nabari den zalantza berbera hain zuzen (Lopez de Guereñu 1989): *Albaizbideana* (1625) eta *Albaizmendiaur* (1876), alde batetik, baina, beste aldetik, *Albeizbidea* (1625), *Albeizmendiaura* (1625), *Albeizmendiostea* (1625).

(33) Kapanagari buruz esaten dena ikus bedi lehenengo pausoarentzat (Bidegain & Mitxelena 1954: 847). Bigarren pausoarentzat, *leñayngo* 'guia' hitz horretan bertan: *leinaingoa > leinaingoa > leñaingoa* ikusi behar dela dirudi.

ondorioz hiperzuzenketak ere agertzen dira: *ezcatcen* (169, 171, 171, 171), *ezcuetan* (173). Hala eta guztiz ere, ingurune honetan ere bestelakoak dira erabat nagusi: *guztiai* (167), *escuetan* (168), *guztien* (168), *deztala* (169), *eztut* (169), *guztiti* (169), *guztiti* (169), *eguiazcoa* (169), *ezpanaiz* (169), *eguiazcoa* (170), *guztia* (170), *eztavena* (171), *guztiac* (172), *ezpalego* (172). Gainerantzeko posizioetan ere ez dirudi neutralizaziorik denik, bestalde: *santuba* (167), *esan* (167), *seme* (169), *suspirio* (173)... *s* zuzen erabiliaren erakusgarri dira; *z* duten beste hainbat kasu, berriz, lehen ere eman dira grafitetan txistukariez aritu garenean. Betolatza eta Portalengan nahasketa zenbait posizioetan –leherkari aurrean edo hitz bukaeran– bakarrik agertzen bazen, Gamizek erabat zabaldua duela gogoratzea komenigarri izan daiteke (*ezan*, *penas*, *gaisqui*, *ycuzco*, *uzte*, *urresco*, *zudurra*, *euizqueraz*...), Araba ekialdekoa eta garai beretsukoa izan arren gure testuan dugun egoerak sabandoarrak duenaren franko desberdina baitirudi goian ikusitakoaren arabera. Hala ere, Araiako testu honetan grafia mailan funtsean *s* / *z* bereizketari eusten zaion arren, ezingo genuke ziurtatu fonetikoki bereizketa bera indarrean zegoenetz.

Bereizketarik ezaren adibide izan daitezkeenak *-(t)asun* atzizkiarekin ditugun biak –*ondazun* (170), *damutazun* (172)– ditugu, baldin eta ekialdeko *-(t)arzun* atzizkiarekin lotuaz *rz* > *z* erako emaitza batean pentsatzen ez badugu behintzat. Hain zuzen, testu honetan bertan bada hauen pareko izan litekeen beste adibide bat: *mecedeguilea* (170). Cf. gaztelaniazko *merced*. Ez da erraza, hala ere, araberez *-(t)arzun* ekialdeko atzizkiaren aztarrenik aurki zitekeela onartzea eta erosoena –zuzenena ere bai, seguru asko– aipatu bi frikarien arteko nahasketaren aurrean gaudela pentsatzea litzateke.³⁴ Landuccioren hiztegiaren emaitzak hartzen direla, berriz, goiko hiru adibideetan *z* den lekuetan *s* aurkitzen dugu: alde batetik *aultasuna* ‘magreza’, *hiartasuna* ‘magreza’, *aytasuna* ‘parentesco’, *osassuna* ‘salud’; beste aldetik *mesedea* ‘merçed’. Benetako nahasketatzat har dezakeguna afrikatueta aurkitzen duguna da, *ts* eta *tz* artean bigarrenaren alde gertatzen den neutralizazioa, adibide bakarra **eutsi* laguntzaileari dagokiona bada ere: *ezcatcen deutzat* ‘eskatzen diot’ (169). Afrikatua herskari aurrean frikari egiten dela, bestalde: *barcatuco deutzala* ‘barkatuko didala’ (169).

1.2.5. nox, bakotx

Ez da gertaera fonologiko honen arrastorik testuan ditugun gisa honetako adibide bakanetan, *izan* laguntzailearen adizkiotan hain zuzen: *eldu naiz* (169), *izan ezpanaiz* (169), *eldu naiz* (170). Hau bat dator orain arte araberari buruz dakigunarekin. Landuccioren hiztegian bi joera somatzen dira, alde batetik: A eskuak hasieran –beste hainbat hitzetan duen joera berari eutsiaz: *erdi gura nax* ‘auer gana de parir’...– *elaxea* idatzi zuena, B eskuak –beste ezaugarri batzuegatik ere ekialdekoagoa dirudiena– geroago *elicea* zuzendu zuen. Betolatzak mendebaldeko joerari segitzen dion bitartean,³⁵ bestalde, Portal eta Gamizek ekialderantz egiten dute, biek ere

(34) Landuccioren *meçarralea* ‘saçerdote’ eta XVII. mendeko bizkaierako testu banatan ageri zaizkigun *borrs* eta *amabortç* aipa ditzagun, dena dela, hauen aldean *-tarzun* atzizkiaren banakera murriztagoa eta ekialdekoagoa den arren. Gaiari buruz, Zuazo 1989: 23.

(35) Zaitegiko testu batean ere (González de Langarica 1986: 284) ohar bitez XIX. mende hasieran *ascora* ‘hacha’ eta *elixa* ‘iglesia’, gainera hauei *lerar* ‘fresno’ gehitu behar zaielarrik, seguru asko *lesar* irakurri beharko litzatekeena berau.

gure testuan den *naiz* bera erabiltzen dutelarik. Gipuzkoako bizkaieraz, halaber, jokabide bera aurkitzen dugu XVII. mendean (Alberdi & Arejita 1985), nahiz frikarietan –*jaguicen naiçanean* (2)– nahiz afrikatueta: *libra gaiçaçu* (2), *pensamentu gaicetatic* (2), *seme bacoiz* (4), etab. Afrikatueta dugu, hain zuzen, gure testuan palataltze honen adibide izan daitekeen kasu bakarra: *dichadala* ‘diezazkidala’ (168).

Azken adizki hau markagarria da goi nafarreraz –iparraldekoan nahiz hegoaldekoan– agertzen direnen parekoa delako. J. Arakamaren arabera Sakana, Larraun, Ultzama... inguruetan agertzen dira honelakoak eta, hegoalderago, Goñerrin ere badira adibideak (Arakama 1994: 576).³⁶ Hegoaldeko goi nafarreraz baita ere, Maki-riango Dotrinan honelako adibideren batzuk badira,³⁷ beti-ere objektu plurala duten adizkietan (Diez de Ulzurrun 1960): *gaichazu* ‘gaitzazu’ (380), *ichazu* ‘itzazu’ (380), *baitechaqueguque* ‘baititzakegu’ (384), *gachan* ‘gaitzan’ (386), *dechagule* ‘diezazkigula’ (393), *zachala* ‘zaitzala’ (395), *dechaten* ‘ditzaten’ (399), etab. Beste kontu bat da *tz* zer dela eta palataltzen den jakitea. Errazena aurreko *i* bokal palatalaren eraginean pentsatzea izan liteke beharbada, adibidez *ichazu* eta *gachan* berdinak ez diren arren, lehenengoan ez dagoen diptongoa baitago bigarrenaren azpian, baina ez lirateke ahantzi behar Ultzama inguruetan erabiltzen diren *damatxat* ‘daramatzat’ eta *dakar-txat* ‘dakartzat’ gisako adizkiek aurrekoekin izan dezaketeten lotura (Gaminde 1985c: 307-318 eta 340-351).

1.2.6. ceñean, gueñean

Ezin esan *i* __ V erako ingurune batean sudurkariarekin asimilazio bustidurarik gertatzen denentz, ez baita adibiderik, baina sudurkariaren bustiduraren adibide ugari dira testuan barrena *j* __ V ingurunean, gehienetan irristaria galtzen dela: *ceñean* (167), *zeñec* (167), *ceñean* (168), *presenciarañño* (168), *baño* (169), *baño* (170), *baño* (170), *ceñean* (170), *gueñean* (171), *baña* (171), *baña* (171), *ceñac* (171), *baña* (172), *baño* (172), *ceñegaz* (172). Salbuespen bakarra da *beinere* (169): dena den, hemen sudurkaria bokal aurrekotzat ez baina hitz bukaerakotzat jo behar dela dirudi. Hitz bukaeran, hain zuzen ere, ez da asimilazio bustidurarik ageri –*cein* (167, 168, 169), *edozaïn* (170)– kasu bakar batean izan ezik: *añ ona* (171). Hala ere, hau ere busti gabe ageri da hurrengo hitza kontsonantez hasten dela: *ain deseaduba* (172). Gamizengan den egoeraren antzekoa da, azken batean, hor dena: lehenengo ingurunean alde batetik *ariñac* (199), *jazmiña* (200), *carmiña* (200); beste aldetik *mina* (199), *ozpina* (199), *ifiniric* (200), *ifini* (202). Bitartean bigarren ingurunean bustidura erabat hedatua da: *baño* (199), *oña* (200), *veñere* (200), *baña* (202). Hitz bukaeran normalean ez da bustidurarik, salbuespen bakar batean izan ezik: *miñ бага* (201).

Albokoa hartzen dugula, berriz, *i* __ V ingurunean dira testuan diren bi adibi-deak, biak bustidurarik erakusten ez dutenak: *mecedeguilea* (170) da bat eta bestea,

(36) Sakana inguruan, adibidez, Lakuntzarako badira adibideak lehenago ere erabili den testuan (Satrustegi 1987: 229-234): *ezcachazula* ‘ez gaitzazula’ (229), *gaichazu* ‘gaitzazu’ (229), *cechala* ‘zaitzala’ (230), *ichazu* ‘itzazu’ (231), *dechazu* ‘itzazu’ (232).

(37) Ezkabarte bailara berean, Zildoeko udal agiri bat ere bada euskaraz idatzia, non beste hau irakur daitekeen (Irigarai 1932: 565): *orai esplica dechagun zer diraden gauza ebec*.

mailegua baldin bada ere, *fragila* (171). Gamizen adibideak ere ingurune berekoak dira, beti ere bustidurarik gabekoak: *ilundu* (199), *ilic* (199), *ibili* (200).

1.2.7. debociño, diñot

Testuan ez da ageri *-ione* atzizkian antzinako sudurkaritasun baten seinale bizkaieraz tartekatu ohi den sudurkari palatala: *contriciocoa* (167), *debociocoac* (168), *barcacioa* (169, 171), *bendicio* (172). Landuccioren *deposiçioa* 'deposiçion', *possessioa* 'possession'... bide beretik lihoazke, Gamizen honako bi adibideak bezalaxe:³⁸ *tentacio* (200), *perfeccioac* (200). Araiako testuan desberdintzat jo behar da *patrociño* (168), bertan sudurkariak ondoren duen irristariarekiko asimilazioak eragindako bustidura dugun aldetik.

Bestalde, gainerantzeko euskalkietan *-io-* erroa daraman aditza dela eta badira testuan bi adibide, bizkaieraz agertu ohi den sudurkariaren arrastorik gabe: *diot* (169, 169). Gamiz oraingoan ere gure testuarekin bat dator: *dio* (201, 201).

1.2.8. angueru, gueñean

Lehenengoaz den bezainbatean, Landuccioren hiztegian bezala latinezko jatorrizko hitzaren bokalismoari eusten zaio testu honetan ere: *angueru* (168). Portalen *ayngueruac* (120) eta Gamizen *aingueru* (199) aurkako joeraren erakusgarri genituzke, jakina, baina bestalde gogoan izan behar da hegoaldeko goi nafarreraz diptongorik gabeko aldaerak ez direla guztiz ezezagunak.³⁹ Gesalatz bailarako XVIII. mendeko testu batean, esaterako, honakoak ditugu (Lekuona 1973): *San Miguel Aingueruec* (374), *San Miguel Aingueruac* (385)... baina azken adibide honen orrialde berean *angueruen compañian* eta *anguero anizen (...) compañian*. Goñi bailarako zenbait testutan ere *angueru* eta *anguiru* aurkitzen ditugu, beste aldetik, batez ere bigarrenari (cf. Ondarra 1993b: 936).

Bigarrenari buruz, Landucciorekin bat dator oraingoan ere gure testua:⁴⁰ *gueñean* (171). Portalen adibide bakarra ere sudurkari bustiaz ageri zaigu *-gañean* (120)–, Gamizen jokaera bestelakoa den bitartean: *bigundu*, *mun*, *espanac*. Betolatzarengan ere berdin: *ganeti* (834).

1.2.9. ezauturic, gueiago

Gaurko euskaraz erabat normala da bokal arteko herskari ahostunak erortzea, baina joera hau ez da hain arrunta testu zaharretan. Dena dela, bizkaieraz ere bi hitz horietan lehena testurik zaharretan *g* bokal artekoa galdua duela agertzen da dagoeneko, testu honetan dituen bi agerraldietan bezala: *ezauturic* (169), *ezauten* (171). Gamizek ere berdin: *ezaundu* (199, 200). Landucciorengan, itxuraz, joera

(38) Betolatzaren jokabidea desberdina da honetan ere (Mitxelena 1955): *oraciñoac* (829), *tentaciñoan* (830), *parcaziñoan* (831), *passiñoa* (832), etab.

(39) Sudurkariaren aurrean *i* bokala garatzeari buruz eta honen ondorioz sortzen diren aldaera desberdinen banaketari buruz ikus Mitxelena 1977: 159-160.

(40) «Arabako euskara» artikulutik ateratako datuak hartzen ditugula beti ere (Zuazo 1989: 14): *çayna*, *çaynetari*, *errayna*, *ezpaina*, *gaynean*, *gañean*, *labayña*, *labayndu*, *labayquetacoa*, *barçuyña*, *lurruña*, *muyn eguin*, etab.

zabalduegoa zegoen eta beste hitz batzuetan ere agertzen da *g* herskariaren galera bera (Agud & Mitxelena 1958: 26),⁴¹ *-ao* konparazioetakoan esate baterako, baina hemen ematen dugun testuan hor behintzat herskariari eutsi egiten zaio: *gueiago* (167, 168, 169, 172, 172, 172). Bestalde galera bera *-baina* ezagunagoa gertatzen da testuan *egin* eta *egon* aditzen forma trinkootan: *dauzen* (168), *deiztala* (169), *deidan* (172).

1.2.10. becatu, barcatu

Hasierako herskarietan ez dirudi ezer garbirik atera daitekeenik, izan ere testuaren bi zatietan egileak desberdin jokatu duela dirudi. Lehenengo bi lerroaldietan *becatu* eta *becatari* bederatzi bider agertzen diren bitartean, hurrengo lerroaldian *pecatu* eta *pecatari* baino ez dira aurkitzen, lau bider guztira. Berdin bigarrenarekin ere: hasierako bi lerroaldietan *barcatu* baino ez da aurkitzen, sei bider, hortik aurrera behin *barcacioa* izena badugu ere beste lau bider *parcatu* aditza erabiltzen da eta. Beste honetan, berriz, ez dirudi testuaren banaketa horrek eraginik duenik: *gorpuceco* (169), *gorputcetic* (173).

Landucciorengan, gogora dezagun, bizkaieratik urrunduaz hasieran ahostuna duten aldaerak bakarrik agertzen dira bi hitzotan, Gamizek ere *barcatu* duelarik. Lehenengo hitzak, dena den, Betolatzaren erabilera gogorarazten du, *pecatu* eta *becatari* baitakartza hark ere. Bigarrenari buruz, bestalde, testuko *parcatu* bizkaierari lotu baino lehen aztergai legoke, beharbada, erdialdeko euskalkietan forma honek izan bide duen erabilpena.⁴²

1.3. Izenaren morfologia

1.3.1. Deklinabidea

Mugagabea *-testuan* ez baita honi dagokionez interes berezirik duen formarik-alde batera *¿*zten dela, honakoa da erabiltzen den deklinabidearen paradigma. Abso-lutibo: sg. *zuzena* (167), *amparua* (168), *arimea* (173); pl. *zeñec* (167), *culpac* (169), *becatuac* (169), *ceññac* (171). Ergatibo: sg. *Jaunac* (168), *enfermedadeac* (172). Datibo: sg. *becatariari* (167), *becatariai* (170), *ninduanari* (170); pl. *guztiai* (167). Genitibo: sg. *gaistoaren* (167), *Jaunaren* (168), *Jaunan* (169), *lurran* (171), *arimearen* (171); pl. *guztien* (168), *ofensaen* (171), *penan* (171). Sozietibo: sg. *criadoreaquin* (167), *ceñegaz* (172); pl. *pecatuaquin* (170). Destinatio: *neurezat* (167), *neretaco* (172). Motibatibo: sg. *vildurragaiti* (171); pl. *pecatunagaitic* (171). Instrumentala: sg. *angustiaz* (167). Inesibo: sg. *aurrean* (169), *miseriordian* (171); pl. *escuetan* (168). Ablatibo: sg.

(41) Ikus baita ere Mitxelena 1964: 169. Bizkaiera zaharreko adibideetarako: *Galdu azquero ondasu-na da eçauña* (RS 297), *Eshsean dagoan gacha er<r>az da ezauten* (RS 434), etab.

(42) Izan ere, ezaguna da *parcatu* erakoak muturretako euskalkietan ageri direna (Mitxelena 1977: 239), baina hauetatik lañda ere baditu agerraldi zenbait: Juan de Irañeta nafarrak 1549. urtean idatzi zuen gutunean *Jaincoac parca derozola* irakurtzen da (Fagoaga 1961: 29); Etxalarren idatzitako eta lehenago ere aipatua izan den testuan *barcacioa* irakurtzen da (Satrustegi 1987: 79), baina hutsa dela pentsatu beharko da, argitaratzaileak berak testu beraren zati batzuk lehen argitaratuak zituelarik, bertan *parcacioa* berariatz aipatzen baita hasierako herskaria dela bitarte (Satrustegi 1978-79: 243); Goierriko Platika delakoan ere, hegoaldeko gipuzkeraz beraz, *parcatzeagati* irakurtzen da (Murugarren 1984: 189).

guztiti (169), *gorputcetic* (173). Adlatiboa: sg. *Juiciora* (167). Muga adlatiboa: sg. *presenciaràño* (168). Leku genitiboa: sg. *Ceruco* (167), *gorpuceco* (169). Leku destinatiboa: sg. *orduracò* (167). Partitiboa: *Infernuric* (172).

1.3.2. Absolutiboa

Aipamena merezi du *-aa* > *-ea* erako absolutibo singularrak *-a* itsatsia duten hitzetan: *arimearen* (171), *arimea* (173, 173). Salbuespen izan daitezkeenak gehienetan ulergarriak dira arrazoiren batengatik: *Virgina Santissima* (168) eta *viciza* (170) bokatiboak direlako; *ayta* (172) eta *arima* (172) koordinaketa baten lehen osagaiak izanik mugatzailea koordinaketa horren azken elementuak bakarrik eramatea posible delako: cf. testuari erantsi zaion 8. oharra. Beste kasu batean, baina, *-a* itsatsidun hitzari mugatzailea eranstea emaitza *-a* dela ematen du: *viciza* (172). Dena dela, erregelaren defektibotasun hau, sortzen duen arrazoia edozein dela ere, erregela bera duten hegoaldeko gipuzkerazko testuetan ere somatzen ahal da gutxienez. Azkoitiko Sermoia, adibidez, ugarria da halako adibideetan, eta, kasu horretan erregelaren defektibotasuna egilea, Larramendi, beterriarra izateari egozte zilegi bazaigu ere (Larra 1985a: 250), ezin esan genezake gauza bera beste zenbait testutan gertatzen denari buruz. Otxoa de Arin ordiziarra, esaterako, adibide garbia da alde horretatik. Horrela, 1713. urtean argitaratu dotrinan *santeari* (19), *eriotceac* (38), *animea* (50), *gauzea* (68), *fortalezeta* (101), *pobrecea* (102), *criatureaz* (162), *napurretea* (163), *haciendearen* (164)... erako mugatuak aurkitzen baditugu ere, nabarmena da bertan bestelakoak nagusi direna (%85): *meza* (5), *animaren* (12), *eriotza* (15), *doctrina* (17), *gauza* (32), *esperantza* (101), *hacienda* (156), etab.

Pluralera pasatuaz, ez da bokal geminaturik agertzen diren *-a* itsatsidun bi adibideetan:⁴³ *culpac* (169), *gauzac* (170). Landuccionen erabilerarekin bat dator jokabide hau (Agud & Mitxelena 1958: 32),⁴⁴ baina testu honek islatzen duen hizkerarekin muga egiten zuen hegoaldeko gipuzkeraz XVIII. mende honetan bertan bestelakoak ere bazirela markagarria izan daiteke. Otxoa de Arinen *faltiaac* (101), Goierriko Platikako *temaac* (13)... adibide garbiak dira, *Gavon sariac* erakusgarriak nabarmenena baldin bada ere (Peñaflorida 1762): *eleizaac* (6), *coplaac* (6), *cantaac* (8), *seguidillaac* (10), *expataac* (33), *lanzaac* (33), *pistiaac* (34), etab.

1.3.3. Datiboa

Gehienetan *-ari* erabiltzen da singularrerako *-Jaungoicoari* (168) ere agertzen da goian emandako bi adibideez gain— eta pluraleko adibide bakarra, hau ere goian emana, *-ai* atzizkia daramana da. Landuccionen hiztegian bezala, dena den, *-ai* singularrerako ere agertzen da behin: *zuc becatariiai emon diozun verba artian* ‘en la palabra que teneis dada al pecador’ (170).

(43) Normalean *-a* itsatsia daramaten beste hitzekiko desberdin jokatzen dutela eta, *-ia* bukaeradun hitzak ez dira kontuan hartzen, kasu honetan adibide bakarra izanik ere: *potenciaac* (172).

(44) Absolutiboa alde batera utziaz, genitibo pluralen beste adibide hau ere bokal geminaturik gabe dugu testuan bertan: *penan* (171).

1.3.4. Genitiboa

Datiboan bezala bikoiztasuna oraingoan ere, genitibo singularrean ohikoa den *-aren* atzizkiarekin batean *-Jaungoicoaren* (168) gehitu behar zaie goiko adibideei—Landuccio eta Gamizen testuetan ere baden *-an* atzizkia ere agertzen baita: *Jaunan aurrean* (169), *lurran gueñean* (171). Pluralean, berriz, *-en* agertzen da adibide bitan *-guztien* (168), *ofensaen* (171)— beste behin *-an* erabiltzen delarik: *penan* (171).

Bestalde, genitiboko atzizkiaren formari dagozkion kontuak alde batera utzita, mendebaldeko jokaera arruntari jarraiki, genitiboa ez da erabiltzen bizidunen lekuzko kasuak osatzeko hartzen den oinarrian: *zugana* (169, 170, 170, 173), *misericordiagana* (171).

1.3.5. Soziatiboa

Alde batetik, datibo eta genitibo singularretan *-ari* eta *-aren* atzizkiekin batean gertatzen diren murrizketen pareko (*-ai* < *-ari*, *-an* < *-aren*), soziatibo singularrean ere *-aquin* < *-arequin* topatzen dugu: *criadoreaquin* (167). Pluralean ere atzizkia bera da: *pecatuaquin* (170). Beste aldetik, azpimarratzekoa da testuan *-quin* nahiz *-gaz* aurkitzea: *criadoreaquin* 'kriadorearekin' (167), *batequin* 'batekin' (170), *pecatuaquin* 'bekatuekin' (170), *ceñegaz* 'zeinarekin' (172), *onegaz* 'honekin' (172). Ondorioz, Mitxelenak Landucioen hiztegia argitaratzean bertan *-quin* atzizkia baino ez agertzea aipatzen bazuen (Agud & Mitxelena 1958: 33),⁴⁵ Gamizen poesietan bezala abade araiarraren testuan ere *-quin* eta *-gaz* agertzeak araberaz bi atzizkiak erabiltzen zirela adieraziko luke.

Bi atzizkion banaketari dagokionez, bestalde, Betolatzaren idatzian *-gaz* (*-caz*) aukera bakarra dagoela alde batera utzita, Araban aukera bikoiztasuna den lekuetan baliteke pluralerako *-quin* gordetzea, bertako testuetan pluraleko bi adibide garbi baino ez ditugun arren: Gamizen *iltzeaquin* (200) eta gure testuko *pecatuaquin* (170). Hau horrela bazen, beraz, erdialdeko eta ekialdeko araberaz bi atzizkion banaketa ekialdeko bizkaieraz aurkitzen denaren berbera izan zitekeela susma daiteke, adibide gehiagorik ezean ezer ziurrik esaterik ez bada ere.

Azkenik, halaber *-gaz* atzizkiarekin lotuta, badira beste bi adibide non berau aditz partizipioari lotua agertzen zaigun eta bietan —beharbada kasualitatez— nola-baiteko aurkaritza kutsuarekin: *izanagaz ni criatura vil eta indigno bat* (171), *ezcatcen diotzut bai zeu añ ona izanagaz ofendiduagaitic* (171). Arabatik atera gabe, Betolatzaren hainbat adibide horien pareko lirateke (Mitxelena 1955): *laungoycoen berbea ençunacaz* (836), *bularretan golpe emonacaz* (836), etab. Bizkaierara pasatuaz, Kapanagaren dotri- nan esaterako beste hainbat aurkitzen da: *paternosterra esanagaz* (18), etab.

1.3.6. Destinatiboa

Hitz berarekin bi atzizki desberdin erabiltzen dira: *neurezat* (167) baina *neretaco* (172). Espero zitekeen ezaugarria dugu honakoa, Araia non dagoen ikusita, nafarre- raz ezezki bizkaieraz eta hegoaldeko gipuzkeraz agertzen den atzizkia baita bigarren hori, testuen laguntzaren beharrik gabe baita gaur egun bertan ere. Portalek *-tzat*

(45) Landuccioengan, ordea, lehen begiratu batera instrumentalekoa dirudien *-az* atzizkia jatorriz soziatiboko *-gaz* batetik eratorria izan daitekeela ematen du (cf. Zuazo 1989: 26).

atzikia bakarrik erabiltzen duen arren (*guizonarençat*, *arimarençat*, *flacoarençat*), Gamizek ere bi atzizkiak dakartza: *enezat* behin du baina *arendaco* bi bider.

1.3.7. Motibatiboa

Goian ikusi bezala, *-ga(i)ti* nahiz *-ga(i)tic* erabiltzen dira testuan. Hauek dira singularrerako bertan dauden adibide guztiak: *nigati* (168), *nigatic* (168), *cegatic* (169), *zeregati*, (170), *vildurragaiti* (171), *ofendiduagaitic* (171), *cegatic* (171), *onegaitic* (172), *onegaiti* (172). Pluralerako adibide bakarra dago *-ceiñac mereci deudan neure pecatuagaitic* ‘que merezco por mis culpas’ (171)–, honelakoetan gehienetan *pecatuacgaitic* esperoko genukeen arren. Irazuztaren dotrinaren 1739. urteko lehen edizioan adibidez, bestelakoak gehiago izanik ere *-agatic* atzikia dugu behin baino gehiagotan pluraleko motibatiboa:⁴⁶ *criaturagatic* (30), *mesede recibitu dituanagatic* (50), *principalagatic* (51), *pecatuagatic* (65), *merecimentu infinitoagatic* (67).

1.3.8. Ablatiboa

Motibatiboa bezala, *-ti* eta *-tic* ageri dira ablatiboa ere, biak, adibide guztiak singularrekoak direla: *gustitic* (167), *guztiti* (169), *guztiti* (169), *ezervere ezeti* (170), *gorputcetic* (173). Lehenengo atzizki hori dela eta, bazterretako hizkeretan *-bizkaieraz*, zubereraz– ezezik hegoaldekoetan ere agertzen dela ezaguna da: araberez eta hegoaldeko goi nafarreraz nagusiki. Araberazko testuei dagokienez, Landuccioaren hiztegian *-ti* erabiltzen da batez ere, B eskuak *-tic* ere erabili arren; Betolatzak ere *-ti* dakar, baina behin *-gaytic* motibatiboa ere badu; Gamizek ere, bere poesietan ia erabat *-tic* agertzen den arren, behin *-ti* ere erabiltzen du; etab. Araiako testu honetan, bada, bi atzizkiak erabiltze horrekin araberazko beste testuetan dugun joerari jarraitu baino ez da ekiten.

1.3.9. Erakusle enklitikoa

Gaur ezagutzen den *-a* mugatzailea hirugarren graduko erakusletik eratorria den bezala, ezaguna da euskararen historian gainerantzeko erakusleetatik sortutako beste mugatzaileak ere izan direna, testuan halako adibide bat badelarik, *-au* hain zuzen ere: *beinere izan ezpanaiz ni becatariau zeurea* (169).

1.3.10. Erakusleak

Izenordainen artean, honako adibideak ditugu: *au* (168), *oni* (170), *oni* (170), *onegaitic* (172), *onegaiti* (172), *onegaz* (172). Hauei erakusleetatik eratorritako beste zenbait adibide gehi dakizkieke: *an* ‘han’ (168), *âlan* ‘hala’ (171), *añ* ‘hain’ (171), *ain* ‘hain’ (172). Erakuslea determinatzaile dela, berriz, beste honakoak ditugu: *arima au* (168), *arima au* (168), *ordu onetan* (168), *Jaun arc* (169), *creatura au* (169), *mundu onetaco* (170), *verba artan* (170). Bi puntu aipa daitezke hauen inguruan. Landuccioaren hiztegioko jokaera berari jarraiki, lehenik eta behin, *arc* eta *artan* bizkaieratik

(46) Hau lehen edizioan gertatzen bada (Irazuzta 1739), adibideak *-acgatic* atzizkiaren bitartez «zuzenduak» aurkitzen ditugu ia mende bat geroago argitaratu zen beste edizio batean (Irazuzta 1830): *criaturacgatic* (31), *artu dituan mesedeacgatic* (52), *apartecoacgatic* (53), *pecatuacgatic* (66), *merecimentuacgatic* (68).

urruntzen dira. Portalena dugu *norc* (119), Gamizen testuan, orobat, *artara* delarik. Bigarren oharra gabezia baten gorabehera da, adibide guztiak singularrekoak izatearren eta pluraleko bat bera ere ez egotearen ingurukoa, horrela ez baitzaigu modurik uzten testuak islatzen duen hizkeran bizkaierazko *oneek* edo *orreek* bezalako erakusleak ba ote ziren jakiteko.⁴⁷ Landuccio eta Gamizen testuetan ere jakiteko modurik ez delarik, Betolatzak *onec* 'hauek' dakar, Araba iparraldean mende honetan jasotako *oneik* 'hauek' eta *orreik* 'horiek' bezalako enbide beretik.

Baina gabezia hori alde batera utzita bada testuan «erakusle» bat beste guztien gainetik nabarmentzen dena: *veguira zazu cein zuzena dan Jaun guà* 'mira que es recto y severo juez' (167). Irakurketa guztiz garbia da *Jaun guà* horretan eta, hutsa baldin bada, ez da ikusten zeren orde zeron egon daitekeen. *Jaungoicuà* litzateke beharbada zentzuz eta formaz testuan ikusten denetik hurbilen legokeena, laburduraren baten bitartez edo, baina onartezina dirudi: *Jaungoicoa* testuan batera idatzia agertu ohi den bitartean (bost alditan, adibidez, testuko azkeneko lerroaldian), *Jaun guà* bi hitzetan garbi banatua dagoelako, batetik; *Jaungoicuà* irakurtzea fonetika-fonologia aipatzean *oa > ua* erako bilakabideez esan dugunaren aurka lihoakeelako, bestetik. Beraz, 'Jaun hura' irakurtzea dirudi irtenbide bakarra, nahiz eta honek dakartzan arazoak aski astunak diren. Ez litzateke arazo *gura > gua* bitarteko urratsa, testuan bertan baititugu honelako adibideak 170. orrialdean: *erreconociduc*, *humilladuc*, *arrependeduc*. Benetakoa arazoa hasierako herskaria da.⁴⁸ Edonola ere, *guà* 'hura' onartzen baldin bada, berau bizkaieraz hain zabaldia dagoen hirugarren graduko *a* erakusletik urrunduko litzateke, ekialderagoko hizkeretara hurbilduaz: ekialdeko bizkaieraren hizkera batzuetako *aura*, behin gipuzkera ezkeror aurkitzen den (*h*)*ura*, etab. Landuccio eta Gamiz ere, bide batez, ekialdeko erabilerekin bat datoz honetan: batak *oa* dakar —*r* gabe, *guà* bezala— eta *ura* besteak.

1.3.11. Izenordain indartuak

Izenordain arruntekin batera badira forma indartuak ere: *neurezat* (167), *neure* (169), *neuri* (170), *ceure* (171), *zeu* (171), *zeuc* (173), etab. Gamizen lanean ere honelako adibideren bat —*neure* (199, 201), *euren* (199)— ezagutzen den arren, hemen aztertzen dugun testuan ugariak ditugu, gainera, gipuzkeraz bezala *eu* diptongoa murriztua duten adibideak: *neri* (167), *nera* (168), *neri* (169), *nera* (170), *neretaco* (172). Aipagarria da baita ere *zeuc*, dagoeneko bukaerako *-rk* taldea murriztua duena, Gerriko hegoaldeko gipuzkeraz hurrengo mendearen hasiera inguruan *neurc*, *ceurc*, *gueurc*... erabiltzen jarraitzen duen bitartean (Aranburu 1995: 120), Araiatic urrutira

(47) Bidenabar, bizkaierazkoak maila batean bakarrik direnak, gipuzkera zaharrean hegoaldeko azpieuskalkian bai baititugu honelako enbideak. Otxoa de Arinen *modu orreenen batez* 'modu horietakoren batez' (156), Azkoitiko Sermoian (Lakarra 1985a): *orreec guztioe* 'horiek guztiok' (271), etab.

(48) Bi dira herskari horrek dakartzan oztupoak. Goian emandako adibideen arabera, testuko erakusleen eta eratorrien artean, hau da hasierako herskari belarea daraman bakarra. Hori lehenik. Iruñetik ekialderantz agertzen zaizkigu, bigarrenik, determinatzaile direnean herskaridun erakusle horiek, bai belare ahostuna daramaten formak —*gau*, *go(r)i*, *gura*— hegoaldeko goi nafarreraz nahiz ezkeraz, bai belare ahostabea dutenak —*kau(r)*, *kori*, *kuva*— zaraitzueraz zein eronkarieraz; baina nafar eremuaren mendebaldera ez da halakorik somatzen, guk dakigula behintzat. Araba eta inguruetan *guà* 'hura' adibide bakartia genuke.

gabe. Hegoaldeko gipuzkeraz ere, dena den, Azpeitiko Gutunetan XVII. mendean *geurc* irakurtzen den arren (Satrustegi 1978-79: 235), Otxoa de Arinek taldea murritzua du jada 1713. urtean argitaratu dotrinan: *gueuc* (1). Azkoitian, berriz, bi aldaerak aurkitzen ditugu mende erdi geroago (Peñaflorida 1762): *neuc* (5) / *neurc* (9).

Linschmann-Aresti legeari buruz, Gamizek hain zuzen betetzen duenez (Knörr 1974: 218),⁴⁹ oharren bat egitea merezi du beharbada. Lehen eta bigarren pertsonetan bederen ez dirudi beti zuzen betetzen denik –*abrigadu eguizu... zure creatura au* (169), *merci deidan zeure gracia* (172)–, hirugarren pertsonan ditugun bi adibide bakarrak –*bere* eta *vere*– zuzenak diren bitartean: *barcatuco diozula bere becatuac* (170), *neure arimea despedietan doa vere gorputcetic* (173).

Bada, gainera, hirugarren pertsonako beste izenordain indartu bat testuaren egilea berorika hasten denean agertzen dena: *vere ezcuetan* (173). Deigarria da azken hau, egilea denbora berean zuka eta berorika ari dela kontuan hartzen badugu: *Ya neure arimea despedietan doa (...) zugana joateco (...) parcatu eguidazu (...) vere ezcuetan (...) Jesus ona, entregaiten dot neure arimea. Zeuc, Jauna, redimidu zaben, admitidu zazu zeure compañia santuban* (173). Gaztelaniaz, bitartean, *vos* errespetuzkoari eusten dio denbora guztian: *Ya mi alma se despide (...) para ir á vos (...) en vuestras manos, Jesus (...) encomiendo mi espiritu. Vos, Dios mio, redemisteis mi alma, recibidla en v(ues)tra santa compañia* (213-214). Gamizek ere berdin, azken poesian zukakoa eta berorikakoa behin eta berriz nahasten ditu (Goikoetxea 1982: 201-202):⁵⁰ *Nai baduzu bizi nadi / biraldu eidazu carta / eta an ezan eguidazu / berori bizi dala*, etab. Edonola ere, (ber)ori tratamendua hegoaldean hizkera gehienetan –iparraldean ez bezala– ezaguna izan dela dirudi (Alberdi 1986: 157), arabera ere tartean litzatekeelarik goiko lekukotzen harian.

1.4. Aditzaren morfologia

1.4.1. Pluralarekiko komuntzadurarik eza

Objetu pluralarekiko komuntzadurarik eza *nor-nork* erako nahiz *nor-nori-nork* erako adizkietan ager daiteke.⁵¹ Lehenengoan artean testuan ditugu: *gueiago: gura izan badut nic mundu onetaco gauzac* (169-170), *eguin dodan ofensaen barcacioa* (171), *ceñnac merci deudan neure pecatuagaitic* (171). Bigarren motakoan artean dauden bi adibideetariko lehena ez da hain garbia, izan ere *barcatuco deuztala* bi eratera uler daiteke eta: ‘que me perdonará los pecados’ nahiz ‘que me perdonará a mí’.⁵² Dena dela, gaztelaniazko testuak lehenengo aukera bermatzen du: *eztut dudavic (...) barcatuco deuztala*

(49) Betolatzaren dotrinan ere, bestalde, aski zuzen betetzen bide da legea: Sarasola 1980: 439-440.

(50) E. Knörr aspaldi jabetu zen nahasketa honetaz aurreko oharrean aipatu artikulua eta orrialde berean. Azkuek kontatzen duenez, Kardaberazek ere bi tratamenduak nahasten ditu emakume baten eta abade baten elkarriketa kontatzen duenean (Azkue 1932: 54).

(51) Araberaz bezala gipuzkeraren eta bizkaieraren eremuen hegoaldeko zenbait hizkeratan agertzen den ezaugarri hau dela eta, Zuazo 1989: 30-31. Gai berari buruz ikus halaber Lakarra 1986: 662-664.

(52) Ikus alde batetik *parcatu naizula* (171), baina aurreraxeago testu honetan bertan agertzen zaigu *parcatu eguidazu* (173).

'no dudo me los perdonarà' (169). Bigarren adibidea garbiagoa da: *barcatuco diozula bere becatuac* (170).

Bestalde, hona **ezan* eta *egin* laguntzaileekin esanahi bereko bi adizki, non obje-tuarekiko komunztadura ondo betetzen den: *barcatu dichadala neure becatuac* (168), *barcatu deiztala neure becatuac* (169). Hauen aurrean bada hirugarren adizki bat –*egui-zu*– non pluralarekiko komunztadura ezezik datiboarekikoa ere falta dela dirudien:⁵³ *Ezarri eguidazu (...) zeure bendicio santuba eta onegaz parcatu eguizu neure culpac* (172). Gaztelaniazko testuaren arabera, baina, bertan ez da batere datiboarekiko komunztadura faltarik: *Hechadme (...) v(ues)tra bendicion y con ella perdonad mis culpaz* (213).

Landuccio berarengandik hasita araberez beste testuetan ere ezaguna dugun komunztadura falta hori dela eta, pare bat ohar egin nahi genuke amaitzeko. Beto-latzari dagokio lehen oharra, izan ere **edun* laguntzailean komunztadura zuzen betetzen duten adibideekin batera –*atera cituala* (832), *gorde cituelaco* (833), *gorde ez cituelaco* (833), *bechietan vadituz* (835)– dotrinan barrena komunztadurarik ezaren adibide izan litezkeen beste zenbait kasu ere agertzen baitira:⁵⁴ *eguiten dozula yru cruze* (829), *errezadu bear dogu daquiguçan oraciñoac* (829), *errecibidu ebala passiñoa eta eriozea* (832), *pecatu asco eguin dodala* (834). Bigarren oharra pluralarekiko komunztadura faltak hegoaldeko goi nafarreraz zuen eraginari dagokio, Goñi bailarako testu askotan han eta hemen adibideak agertu arren testu horietako batzuetan behintzat guztiz nabar-mena baita. F. Ondarra azkenok argitaratzean konturatu den bezala, komunztadur-rik ezaren adibideak –*deukete* 'dauzkate', *balukete* 'balituzte', *dezan* 'ditzan'– ugariak dira bertan (Ondarra 1991: 136),⁵⁵ ezinbestekoa delarik egoera hau mendebalderago gertatzen denarekin lotzea. Alabaina, pluralgilerik gabeko adizkiokin batean plural-

(53) Jakina, pluralarekiko komunztadura falta dela suposatuko dugu <z> grafiak afrikatua islatzen ez duen neurrian. Frikaria beharrez afrikatua bagenu, *egitzu* erako plural baten aurrean egon gintezke, Otxoa de Arinen *eguitzuz* 'itzazu' bezalakoekin lotutako plural baten aurrean. Dena dela, bestelako daturik ez dugun bitartean errazena eta bidezkoena *egizu* irakurtzea da eta hala egingo dugu.

(54) K. Zuazok komunztadura «zuzen eta sistematikoki» betetzen dela dio, dena dela (Zuazo 1989: 31). Egia da **edun* laguntzaileaz kanpora dotrina horretan ez dela komunztadura faltaren adibide bakar bat bera ere (baina ez ahantzi gure testuan bertan arestian aipatutako *dichadala* eta *deiztala*, pluralarekiko komunztadura zuzen betetzen dutenak), eta, gainera goiko adibide horiek –banaka hartuta– beste azalpenen batzuk izan ditzakete. Hala eta guztiz ere, zalantza hor geratzen da. Beto-latzaren edizioarako eta orrialdeen erreferentziek nora igortzen duten jakiteko ikus, beti bezala, Mitxelena 1955.

(55) Goiko hiru adibideez gainera, beste hainbat aurkitzen dira testu horietan barrena, nahiz tartean pluralgiledun adizkiak ere badauden: *icusico dugu ordu ontan medioac* (137), *peligro guciac evitetu bear dugu* (138), *leitu bide duze liburu espiritualac* (138), *padeciitu dezaquetela veguic eun eta amavi en-ferm(ed)ade* (138), *aicen dute beren chisteac* (139), *escuchecen dute beren lisonjac* (139), *iruguico dute beren pasioneac* (139), *belauñec callos beteric nola zoquen* (140), *paratu bezate veguic* (140), *iten badu ere milagroac* (140), *galdu zuela merito guciac* (140), *distinguitu dezaque limiteac* (142), *ceñec estalcen ceiden neri* (142), *nay duze aitu prenda andico cantiareac* (143), *lecuec ocupepen duteñac* (145), *ireguicen duenean veguic* (146), *sugetatu-co cigu gure pasioneac* (147), *descubricen digunean aurreraco pena bazuec* (148), *ceñec inficionacen duen zuen animec* (149), *ar zace beti zuen naurriec* (149), *iregui zaguzu veguic* (150), *itiz aubec erraten zuelaric* (152), *egorcen cizun auxilioequin* (154), *guardaturic deuquezun becatu oyec* (155), *aitu ciñuen sermonac* (155), *galcen duze zuen animec* (160), *paracen estuenac medioac* (160), *batzuec deuquete beti beren gogoan ta viozean beren tratoac* (162), *atra dezala onen berce meza* (163), *ezpaute velacen... zocoac* (164), *consequicen dute indulgencie guciac* (165), etab. Ondarrak berak beste nonbait gai bera du hizpide berriro ere (Ondarra 1993b: 907).

giledun kideak ere agertzen direla esan beharra dago, Betolatzaren dotrinan bezala eta Gamizek komunztadurarik gabekoekin batera dakarren *dituzun* bakartia bezala.

1.4.2. Datiboarekiko komunztadurarik eza

Testuan **edun* laguntzailearekin erregela zuzen betetzen delarik, *egin* laguntzaileari dagozkio datiboarekiko komunztadurarik ezak bertan dituen adibideak. Adibide horietako lehenak datiboa agerikoa duenez, komunztadurarik eza nabarmena gertatzen da: *Santu neure debociocoac, erregutu eguizu nigati Jaungoicoari barcatu dichadala neure becatuac* (168). Inguruneagatik komunztadura faltaren adibide izan daitezkeen beste hiru adibideetan —azkena jada goiko atalean ikusia— bigarrena bakarrik har daiteke benetan halakotzat gaztelaniazko testuan irakurtzen dena ikusita: *erregutu eguizu* ‘abogad’ (168), *erregutu eguizu* ‘rogadle’ (169), *parcatu eguizu* ‘perdonad’ (172). Baina laguntzailean ezezik, *egin* aditz trinkoaren moduan erabiliak ere berdin jokatzen du ondoko adibide honetan: *dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera* (167).⁵⁶

Gainerantzean, hona hemen *egin* laguntzailea datiboarekin erabilia: *eguiozu* ‘iezaiozu’ (167), *eguidazu* ‘iezadazu’ (168), *deiztala* ‘diezazkidala’ (169), *eguidazu* ‘iezadazu’ (172), *eguidazu* ‘iezadazu’ (173). Berdin **ezan* laguntzailearen adibide honekin ere: *dichadala* ‘diezazkidala’ (168). Itxura denez, bada, hirugarren pertsonarekin gertatzen dira datiboarekiko komunztadurarik ezaz dauden adibideak, *eguiozu* horrelakoetan datibo marka daraman bakarria izanik: *dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera eta viotz gustitic esan eguiozu* (167). Hain zuzen ere, azken adizki hau markagarria izan daiteke, bera baita testu guztian hirugarren pertsonako datibo pluralarekin dugun adibide bakarria eta berau hirugarren pertsonako datibo singularraren markarekin agertzea ez bide da kasualitatea. Erka bitez honekin goi nafarreraz behintzat hain ezagunak diren *zaio* ‘zaie’ eta *dio* ‘die’ nahiz *zaiote* ‘zaie’ eta *diote* ‘die’ erako adizkiak: Araiako testuko *eguiozu* ‘iezaiezu’ lehenengoan parekoa litzateke. Gamizen beste adizki bat berriz —*emozute* ‘emaiezu’ (202)— bigarrenetakoia izan daiteke -o-hori datibo markatzen hartzen badugu, zentzuaren arabera datiboak pluralean behar duela baitirudi: *Ene groainciac emozute / ene adisquide gustiai*. Cf. *emadazu* (199).

1.4.3. Aditz laguntzailearen erroa: **edun*

Hiru gauza lirateke hemen aipagai. Lehenik eta behin, kontsonante aurrean araberez ezaguna den *dut* / *dot* / *deut* erroen nahasketa nabarmena da testuan (Zuazo 1989: 29-30),⁵⁷ lehenengo biek dituzte adibide gehien —sei eta zortzi, hurrenez hurren— eta azkena bi bider agertzen da: *biar dudan* (167), *aguiquetan dut* (167), *biar dodan* (168), *biar dut* (168), *eztut dudaric* (169), *gura duzu* (169), *gura izan badut* (169), *admitiduco dozula* (170), *ofendidu deut* (170), *ezauten dot* (171), *apelaiten dot* (171), *egin dodan* (171), *merci deudan* (171), *proponietan dot* (172), *emoten dot* (173), *entregaiten dot*

(56) Hasierako *dei eguizu* hori dela eta, aditza *deitu* ez, baina *dei egin* baita. Cf. *dei eguiten nauzula* (167), *dei eguiten dezun* (167), etab.

(57) Araberez *dut, duk...* erako adizkien erabilera dela eta, erants bekie artikulu horretan aipatzen direnei *dusu* (Zaitegi, 1811) in González de Langarica 1986: 284.

(173). Markatzekoa da, lehenago gaztigatu den bezala, testuak bi hasialditan idatzia dirudielarik, *-u-* erroa beti lehen zatian agertzen den bitartean bigarrenean batez ere *-o-* izatea.

Bigarren oharra atzikiaren aurrean *-au-* (*-ab-*) edo *-eu-* (*-eb-*) erroa gordetzeari dagokio, bizkaieraz eta gipuzkeraz *-zati* batean behintzat— ohi den legez: *ofendidu neven* (170), *agraviatu neven* (170-171), *eztavena mereci* (171). Landuccio *-deuena-* eta Portal *-neuan-* bat datoz gure testuarekin ezaugarri honetan, Gamizengan bestelako adibideak ditugun bitartean: *duenac* (200), *suena* (202). Testuko lehenengo bi adizkietako *neban* > *neben* asimilazioari buruz, Landuccio eta Betolatzarengan aurkitzen dugu jada:⁵⁸ lehenengoaren hiztegian ugariak ditugu *baçayten debena* 'cogedor', *eguiten deuena* 'hazedor', *madaricaytan deuena* 'maldezidor', *ussay eguiten deben gañsea* 'ole-dora cosa'... eta beste hainbat; bigarrenaren dotrinan irakurtzen dugu *gure izan ebelaco atan bil gu redimietarren* 'pues en ella quiso morir por nos redimir' (829). Landuccio-*ren -eu-* (*-eb-*) erro horren aurrean, bestalde, hirugarren adibidea *-eztavena mereci-*deigarria egiten da, nahiz berez hain arraroa ez den: Betolatzaz alde batera utzita, Burundako *dau* 'du' gogoan izan behar litzateke, gipuzkera zaharrean aurkitzen den zenbait emaitza ahantzi gabe.⁵⁹

Hirugarren ohar gisa, *nauzu* adizkian ez da ageri bizkaieraz honelakoetan sarri den *-au-* > *-o-* monoptongaziorik: *dei eguiten nauzula* (167). Gamizen adibide bakarra ere berdina da *-amparatu nauzute* (200)— bere esanahi zehatza edozein dela ere. Gogoan izan beharrekoa ekialdeko bizkaieraz, Gipuzkoakoan batez ere, *au* > *o* monoptongaziorik gabe bestelako emaitzak direla nagusi, *nauzu* > *naizu* disimilazioaren erakoak nahiz *nauzu* > *nazu* monoptongazioaren ondorio (Gaminde 1984: 255-258): *naixu* (Aretxabaleta, Oñati), *naisu* (Eskoriatza, Gatzaga), *nasu* (Antzuola, Bergara)... Elgetarako *nausu* ematen den bitartean. Arabara pasatuaz, Legution *nosu* badugu ere, Nafarrate eta Urrunagan *naisu* dugu berriro. Disimilaziozko prozedura hauek oso zabalduak egon arren inolaz ere erregularrak ez direlarik, baina, testuan *nauzula* agertzean ez da ezer arrarorik.

1.4.4. Aditz laguntzailearen erroa: dizut, deusut

Testuan erdialdeko *-i-* erroa duten adizkiak mendebaldeko **eutsi* laguntzailea duten beste batzuekin nahasian ageri dira. Lehenengoan artean daude *encomendadu dizun* 'enkomentatu dizun' (168), *erregutcen badiozu* 'erregutzen badiozu' (169), *emon diozun* 'eman diozun' (170), *barcatuco diozula* 'barkatuko diozula' (170). Bigarren motakoan artean testuan aurkitzen direnak dira *dei eguiten dezun* 'dei egiten dizun'

(58) Mitxelenaren ediziora igortzen du oraingoan ere dotrinako orrialdearen aipamenak. Bizkaieraz gaur egun ere ezezaguna ez den asimilazioa da berau, testu zaharretan ere maiz agertzen dena gainera, gipuzkerazko testu zaharretan agertzen den bezala: Kapanagaren *iuramentu eguin beben pecatu mortala dan gauçaren bat eguitico* 'si ha jurado de haçer algun pecado mortal' (93), Otxoa de Arinen *asico da pensatcen (...)* *memoria eguiten debela cer erritan (...)* *ibili dan eta vici içan dan tempora orretan* (134), etab. Azken adibideon erreferentziak, beti bezala, jatorrizko edizioetara igortzen dute: Kapanaga 1656; Otxoa de Arin 1713.

(59) Otxoa de Arinek, hain zuzen, *-eu-* (*-eb-*) erako adizkiak nagusi izan arren, bestelakoak ere baditu: *dabeela* 'dutela' (16), *dabena* 'duena' (41), *eztaben* 'ez duen' (100), *eztavenan* 'ez duenean' (130), *eztabenic* 'ez duenik' (131), *daben* 'duen' (168).

(167), *barcatuco deutzala* 'barkatuko didala' (169), *ezcatcen deutzat* 'eskatzen diot' (169), *ezcatcen dotzula* 'eskatzen dizula' (171), *ezteutzut (...)* *ezcatcen* 'ez dizut eskatzen' (171). Gamizek, *-i-* errodun adizkiak ere badituen arren, gehienbat **eutsi* dakarrelarik, Araiako testuak araberez –ekialdean behintzat– bi erroak erabiltzen zirela erakusten digu dudarik gabe, Portalen adibide bakarra *digus* 'dizkigu' den bitartean.⁶⁰

Azken hauen artean badira pare bat gauza aipatzea merezi dutenak. Batetik, bi adizkitan erroko diptongoa murriztua dugu: *deutzun* batetik abiatuaz ulertu behar da *dezun*, <z> afrikatuaren orde z dagoela; *deutzula* abiapuntutzat hartuko litzateke, bestalde, *dotzula* adizkiaren sortze bidean.⁶¹ Larramendik ez dakar horrelakoren berririk eta, guk dakigula, Añibarro 1970 edo Zabala 1848 hartzen ditugula ere inon ez da aurkitzen halako erroren aipamenik.⁶² Zabalak, adibidez, *dautsut* eta *daust* edo *deutsut* eta *deust* bezalako adibideak aipatuaz, zera dio (Zabala 1848: 55): «la radical de los artículos activos de recipiente de la 1ª columna es en la intermediación de Bilbao au, y en otros pueblos eu». Alabaina, Gamiz *deust* / *dust*, etab.

Bestetik, bada adizki bat itxuraz erdialdeko eta mendebaldeko aipatu bi erroen arteko hibridoia dena: *ezteutzut (...)* *ezcatcen parcatu naizula* *Infernucio penan vildurragaiti, ceñac merci deudan neure pecatuagaitic, ezcatcen diotzut bai zeu añ ona izanagaz ofendiduagaitic eta cergatic amaiten zaitudan munduco gauza guztiac baña gueiago* (171-172). Horko *dioztut* hori, esandakoaren arabera, *dizut* eta *dotzut* arteko gurutzaketaren ondorena izan daiteke, zerbait izatekotan, *dio-* hirugarren pertsona singularreko datibodun oinarria harturik beste datiboa erantsiaz lortutako adizkia ez bada behintzat, <tz> halako kasuan seguru asko frikariaren islada dela.

1.4.5. Aditz laguntzailearen erroa: *ezan, egin

Laguntzaile bikoiztasuna nabarmena da testuan, **ezan* nahiz *egin* laguntzaileak erabiltzen baitira bi pertsonadun adizkietan nahiz hiru pertsonadunetan. Bi pertsonadun adizkiak hartzen ditugula, hau da, datiboa falta dutelako zentzuz hiru pertsonadun izanagatik morfologikoki bi pertsona baino ez dituztenak ere hemen sartuaz, honako adibideak ditugu: *beguira eguizu* 'begira ezazu' (167), *veguira zazu* 'begira ezazu' (167), *assistidu naizu* 'asisti nazazu' (167), *erregutu eguizu* 'erregu ezazu' (168), *erregutu eguizu* 'erregu ezazu' (168), *erregutu eguizu* 'erregu ezazu' (169), *abrigadu eguizu* 'abriga ezazu' (169), *parcatu naizula* 'barka nazazula' (171), *parcatu eguizu*

(60) Milia Lasturkoaren kantako *edegui dio* eta Martin de Iturberen poesiako *eman dio* gogorarazten ditu, esan dezagun bidenabar, araberez aurkitzen den egoera honek. Litekeena da, bada, arabera bi erroak ezaguru dituen hizkera bakarra ez izatea, bizkaiera zaharra ere –ekialdekoa behintzat– beharbada egoera berean aurkituko litzatekeelarik (cf. Lakarra 1986: 658-659). Araiako testuan, dena den, ekialdeko bizkaierazko aipatu testuetan bezala, muga hizkera dugula aipatzeari beharrezko deritzogu, horrek izan dezakeen eraginarekin.

(61) Azken adizki hau, bere horretan utzi bada ere, beharbada *dorzudala* irakurri beharko litzateke, testuan bertan gaztigitzen den bezala. Edonola ere, oharrotan beti 'dizula' esanahia emango diogu.

(62) Gaur, ordea, ugari samar aurkitzen dira biak ere, bigarren gehienbat. Gamindek Eibarrerako ematen ditu batez ere –Arbatzegi, Armintza, Nabarriz edo beste herriren batean ere badiren arren– lehenengo monoptongapenaren adibideak (Gaminde 1985b: 540): *desta* 'dir', *desku* 'digu', *detza* 'dio', *estan* 'zidan', *eskun* 'zigun', *etzan* 'zion', etab. Bigarren monoptongapena askoz hedatuago dago, esan bezala.

'barka ezazu' (172), *mereci deidan* 'merezi dezadan' (172), *admitidu zazu* 'admiti ezazu' (173). Berdin hiru pertsonadun adizkietan, hor ere **ezan* eta *egin* agertzen direla, nahiz berriro ere *egin* nagusi izan: *esan eguiozu* 'esan iezaziozu' (167), *barcatu dichadala* 'barka diezazkidala' (168), *lagundu eguidazu* 'lagun iezadazu' (168), *barcatu deiztala* 'barka diezazkidala' (169), *ezarri eguidazu* 'ezar iezadazu' (172), *parcatu eguidazu* 'barka iezadazu' (173).⁶³

Betolatza, Portal, Gamiz... laguntzaile bakartzat *egin* darabiltenak baldin baditugu, bada, gure testua –*egin* nagusi izan arren bertan **ezan* ere agertzen den aldetik– araberazko gainerantzeko lekukotzak alde batera utziaz gipuzkerara eta erdialdeko beste hizkeretara hurbiltzen dela esan genezake.⁶⁴ Testua Araba ekialdekoa izateak izango du honekin zer ikustekoren bat, jakina, ezin baita ahanzi gipuzkeraren eta nafarreraren eremuetatik oso gertu dagoen hizkera bati buruz ari garena. Gamiz sabandoarra ere ekialdeko arabarra dugu, ordea, Iruñean luzaroan bizi izan zena gainera, baina hala ere bere poesietan *egin* da erabat nagusi, **ezan* behin ere agertzen ez den bitartean.

1.4.6. Aditzeko -zu pluraleko adieraz

Euskara zaharraren ezaugarri hau, Zabalak Gipuzkoako mugan hitz egiten zen bizkaieraren «akats» gisa aipatzen duena (Zabala 1848: 57),⁶⁵ garbi agertzen da testu honetan. Portalek badu adibide bat –*Fantasiaric estaguizula / Seraphin escogituac* (120)–, Gamizen testuan beste hainbat agertzen diren bitartean: *Ay ene chori ariñac / egatzen duzu* (199); *Ay ene begui belchac / ilic naucazu* (199); etab. Gure testuan, hiru adizkitan agertzen da -zu adiera pluralarekin (adibideren bat jada aurrerago aipatua izan dena gainera), bigarren pertsona plurala agertzen den guztietan hain zuzen: *Ea Ceruco bienaventuradubac, zeñec vici zaràn neure Jaungoico eta criadoreaquin, assistidu naizu neri becatariari* (167); *Santu neure debociocoac, erregutu eguizu nigati Jaungoicoari* (168).

1.4.7. Adizki berezi bat: zaben 'zenuen'

Testuan bada aditz forma bat aski berezia dena, baina bizkaieraren hegoaldeko zenbait hizkeratan gaur ere ezaguna dutena: *Zeuc (...) redimidu zaben* (173). Gipuzkoan bizkaieraz mintzo den eremuko datuak hartuaz, honelako adizkiak ugari aurkitzen dira bertan (Gaminde 1984: 359-362): pluraleko 1. pertsonan *gen-* behar-rean *g-* hutsa da sujetua markatzen duena, pluraleko 2. pertsona markatzeko *zen-*esperoko genukeen lekuan *z-* besterik ez delarik. Hemendik, lehenaldian *g-e-u-an* (*gen-u-an*) eta *z-e-u-an* (*zen-u-an*) gisako adizkiak ateratzen dira, hainbat aldaera desberdinen azpian. Gaminderi jarraiki beti ere, aipatu eremuan lehen pertsona

(63) Zerrendako bigarren lekuan den *dichadala* adizkia dela eta ikus 1.2.5. azpiatalean esan direnak.

(64) Dena dela, **ezan* laguntzailearen agerpena erdialdeko eta ekialdeko euskalkiekin lotze honi buruz, kontuan har bedi bizkaiera zaharrean diren lekukotzek banaketa horren erabatekotasuna zailtzen jartzen dutela, bizkaiera zaharrean ere **ezan* ezaguna baitzen (Lakarra 1986: 656-658). Arabako euskararen zati batean, beraz, **ezan* baztertu eta *egin* bakarrik erabiltze horretan bizkaieraz gertatu zen berrikuntza bera garatu zela ematen du, beste zati batean bi laguntzaileei eusten zitzaien bitartean.

(65) Bizkaieraz eta gipuzkeraz honelakoek izan duten erabileraz ikus batez ere Lakarra 1986: 650-651.

plurala *-gu-* honako adizkiekin agertzen zaigu: *geuen* (Aretxabaleta), *geben* (Oñati), *gauen* (Arrasate, Eskoriatza, Gatzaga). Bide beretik, formaz bigarren pertsona plurala den *zu* *-ematen* dugun testuan, inoiz euskara guztian bezala, formaz ezezik zentzuz ere plurala dena *-adizkiokin* ageri zaigu: *seuen* (Aretxabaleta), *seben* (Oñati), *sauen* (Arrasate, Eskoriatza, Gatzaga).

Honelakoetan hiru gauza dira azpimarragarri. Lehen ohar modura adizkiok *-nahiz* analogiaren ondorioz sortuak izan nahiz ez⁶⁶ singularrekoen modura osatuak direla begibistakoa dela esan daiteke: *nik neban* singularrean, *guk geban* plurallean, etab. Bigarren ohar gisa, honelako aditz formek arazoak sortuko lituzkete *-bigarren pertsona pluralerako* behintzat *-iraganeko hirugarren pertsonetako z-markari eusten* dioten hizkeretan, *hark zeban* eta *zuk zeban* moduko adizkiak nahasgarri izango baikenituzke orduan. Hori gerta zitekeen, hain zuzen, goian aipatutako herrietatik iparraldera (Elgeta, Bergara, Antzuola), baina, bertan *seban* 'zuen' esaten delarik, *giñuan* 'genuen' eta *siñuan* 'zenuen' erabiltzen dira aldi berean. Hirugarren eta azken oharra *zaben* 'zenuen' formaren bokalismoari dagokio, «esperoko genukeen» ez baita hori, *zeban* gisako zerbait baizik. Hau ez da hain arraroa, dena dela, bizkaieraz *-jatorria* edozein duela ere *neban* / *naben* erako alternantzia oso hedatua dagoela gogoan badugu.

Gipuzkoako bizkaieraz dagoen egoera hau baldin bada, Arabako lurretan ditugun lekukotzek dioskutena jakiteak badu, noski, bere interesa. Aramaion *gen* (< *geben*) eta *sen* (< *seben*) euskara estandarreko *genuen* eta *zenuen* adizkien ordezkoi baldin badira,⁶⁷ hegoalderago ere antzeko formak aurkitzen ditugu. Gaminderen datuekin jarraituaz, Legution *genuen* adierazteko *geban* eta *geman* aurkitzen ditugu, *zenuen* adierazteko *seban* eta *seman* agertzen diren bitartean, bigarren lekuan ematen diren adizkietan asimilazioa tarteko dela, jakina. Oraindik hegoalderago joaz, Nafarrate eta Urrunaga herri arabarretan adizkiak tankera berekoak dira berriro ere: *gemen* 'genuen' eta *semen* 'zenuen'. Oraindik hegoalderantz eginaz, Urbinako mende hasierako datuetara jotzen dugula, egoera bera aurkitzen dugu (Yrizar 1992a: 427-428): *geben* eta *seben* dira bertan aurkitzen direnak. Arabako iparraldean zehar ekialderantz, Gipuzkoarekiko mugan barrena hitz egiten zen euskara *-Bonaparteren garaian bertan hiltzear zelarik* *-galdua* denez, ez dugu lekukotasunik bertan aipagai ditugun adizkien ordainak izan zitezkeenei buruz.⁶⁸ Bizkaiarekiko mugan barrena mendebalderantz egiten badugu, berriz, Zigoitian atzera adizki mota bera topatuko dugu (Yrizar 1992a: 413):

(66) Berrikuntza baldin badira, XVIII. menderako gisa honetako adizkiak sortuak ziren behintzat, testu honetan ezezik baita ekialdeko bizkaieraz aipatu den eremuan ere. Bähr hizkuntzalariak zahartzat ditu (Bähr 1925: 106); cf. ordea Mitxelena 1972: 79-83.

(67) Oleta auzoan, ordea, *genduen* eta *senduen* dira goiko adizkien baliokide gisa erabiltzen direnak, izan ere bertako hizkera, Otxandiokotik gertuago egonik hainbat alderditatik, Aramaiokotik urruntzen da honetan ere.

(68) Dena den, Bonapartek mota honetako adizkiak oso gogoan zituela kontuan hartzen baldin badugu (Yrizar 1992b: 489), Gatzagako hizkeraren eremuan iparraldeko herri arabarrok ere sartu zituenerako bertan ere horrelakoak erabili zirela pentsa daiteke. Araiako lekukotasuna, gaur hona dakarguna, bide beretik lihoake, jakina. Behin Ziordia ezkerreko, bestalde, Nafarroan *genduben* eta *zenduben* bezalakoak ditugu (Yrizar 1991: 225).

gemen 'genuen' eta *semen* 'zenuen'. Audio inguruan, aitzitik, ez da jada horrelakorik ageri, bertan *gendun* eta *sendun* erakoak baino ez direlarik (Yrizar 1992b: 230).

Testu zaharrei buruz, Betolatzaren dotrina izan zitekeen lekukorik interesgarriena, izen bereko herrian idatzia izanik, beronek arestian aipatutako hiru herri (Nafarrate, Urrunaga, Urbina) oso gertu baititu iparraldetik. Dotrina horretan ez dago bilatzen ditugun adizkietako bat bera ere, ordea, eta ezin esan, beraz, XVI. mendean bertan zer erabiltzen zen. Landuccioeren hiztegian lekukotza peitu dugu halaber, Barrutia eta Gamizen testuetan bezalaxe. Hala eta guztiz ere, araberean iparraldean aipatu lekukotzek, Araiako testu honetan dugunari lotuta, *zaben* 'zenuen' bezalakoak araberez hedatuak egon zitezkeela pentsarazten digute. Ez dezagun ahaztu, bide batez, araberean aurkitzen ditugun beste zenbait ezaugarri, aditzean pluralarekiko komuntzadurarik eza horietan nabarmenena, Gipuzkoa hegoaldeko hizkeretan ere aurkitu ohi dugula, bizkaieraz nahiz gipuzkeraz.

Honekin lotua dagoen beste gai bat aipatuko dugu bukatzeko. Komuntzaduririk ezaz aritzean *-it-* pluralgilea falta duten adizkiak aipatu baldin baditugu, honako besteotan *-it-* pluralgilea ageri da gure testuan: *zaitudan* (171), *zaitut* (172). Yrizarrek Oñatiko hizkeraz ari dela bertako aditzaren ezaugarri nabarmen direlako aipatzen dituen *gau* 'gaitu' eta *zau* 'zaitu' gisako adizkiak (Yrizar 1992b: 459)⁶⁹ *-bark ni nau* bezalaxe eratuak— ez bide ziren agertzen, beraz, ematen dugun testuak islatzen duen hizkeran. Oharra ez da alferrekoa, izan ere, Gipuzkoa nahiz Arabako herrietan barrena goiko *zaben* 'zenuen' adizki horrek duen hedapen beretsua dute *gau* 'gaitu' eta *zau* 'zaitu' bezalakoek,⁷⁰ eta, banaketa paralelo hori dela bitarte, *zaben* 'zenuen' duen testu batean *zau* 'zaitu' ere agertzea espero zitekeen. Edonola ere, *gau(s)* 'gaitu' eta *zau(s)* 'zaitu' dugun herri arabarretan, hauekin batera *ga(i)tu(s)* eta *za(i)tu(s)* erakoak ere agertzen dira, nahasian.

1.4.8. Aditzeko *-te* pluralgilerik eza

Gehienbat erdialde eta ekialdeko euskalkietan —baina baita bizkaieraz ere— pluralgile gisa *-te* daramaten arren gure testuan bestela jokatzeko duen adizki bat —bitan ageri dena— aipatuko dugu hemen: *izan zadiz* 'izan zaitez' (167, 168). Bizkaieraz ezagutzen da batez ere adizki hau,⁷¹ beharbada, baina ezin da esan inolaz ere bizkaierazko hursa denik. Goierri bailaran esate baterako —beraz, hegoaldeko gipuzkeraz— *zaiz* 'zaitez' eta *zaizte* 'zaitezte' dira gaur bertan erabiltzen direnak,⁷² eta, berriro ere hegoaldeko goi nafarrerara jotzen badugu, bigarren pertsona pluralean honelakoak

(69) Guk hemen aipatzen ditugunekin batera kontuan har bitez *saut* 'zaitu', *saugu* 'zaitugu', etab.

(70) Otxandio eta Ubidea herri bizkaitarrak eransten ditugula (Yrizar 1992b: 284 eta 330).

(71) Añibaroren gramatika begiratzeko badugu, esate baterako (Añibarro 1970: 21): *zaite* baina *beitez* edo *bidiz*; *bazaitetz* baina *baditez* edo *badidiz*. Zabala gramatika ere bide beretik (Zabala 1848: 40 eta 145): *zaitez* baina *zadiz*, *zaitezte* baina *zadize*, *beitez* baina *bediz*, etab. Mogelek ere honelako adizkiak erabiltzen ditu (Azkue 1932: 57), *Peru Abarca* liburuararen sarrean, halaber, Lekeitio eta inguruetarako *etorri zadiz* edo *juan zadiz* erako formak propio aipatzen dituelarik (Mogel 1881: 20).

(72) Klaudio Otaegi zegamarraren itzulpenetan, esate baterako (Pagola & alii 1993): *eon zaiz* (2802), *etzaitze jun* (2841), etab. Azkuek ere hegoaldeko gipuzkeraz ageri diren *zaiz* eta *beiz* erako adizkion berri ematen du (Azkue 1932: 58)

aurkitzea ez zaigu batere zaila gertatuko. Goñerri eta Gesalatz bailaretako testuak hartzen ditugula, jar ditzakegun adibideak ugariak dira: Goñerri bailaran (Ondarra 1991) *fietu ceiste* 'fia zaitetzte' (144), *desengañetu zeiste* 'desengaina zaitetzte' (144), *confunditu zaiste* 'confundi zaitetzte' (152), *izutu zeiste* 'izu zaitetzte' (152)... Gesalatz ere berdin (Lekuona 1973): *aparta zaiste* 'aparta zaitetzte' (375), *gora zaizte* 'gora zaitetzte' (385)... Ekialderago, Oltza bailaran, Ororbia izena duen herrian ere halakoak ageri dira (Satrustegi 1987): *emenda ceiste* 'emenda zaitetzte' (107), *erori beiz* 'eror bitez' (111), etab. Araberazko testuetara jotzen dugula, bestalde, Gamizek ere egikera bereko adizkiak ditu birritan: *ezpazaiste bigundu* (199), *bigundu zaiste* (199), *ifin bazadiz* (199), *busti zaistela* (201).

1.4.9. Bestelako adizki batzuk

Aditzaren inguruko beste zenbait ezaugarritara pasatuaz, aipagarriak dira tesruan, *naiz* (169) eta *da* (172) alde batera uzten ditugula, *izan* aditzaren lehen eta bigarren pertsona pluraletan erabiltzen diren oraineko adizkiak, *zara* nahiz *zera* erako formak baitira bertan: *zaràn* 'zaren' (167), *zaran* 'zaren' (170), *cerala* 'zarella' (171), *zeralaco zerana* 'zarelako zarena' (172), *zera* 'zara' (172). Hauetan ere **edun* erroaz aritzean aipatzen genuen gauza berbera gertatzen ote den dirudi, hots, idatzitakoaren lehen bi lerroaldietan *zara* modukoak ditugu eta gainerantzean hortik aurrera *zera* erakoak. Gamizek ere berdin jokutzen du, dena dela: *zerala* (199) eta *zera* (199) ditu alde batetik baina horiekin batera hainbat alditan irakurtzen da *gara* (201, 201, 201, 202, 202, 202).

Aipatzeko modukoa da baita ere *nor-nori* paradigmako *costadu zazun* 'kostatu zaizun' (169). Berau bizkaieratik urruntzen da eta gipuzkeraren itxura gehiago du besterena baino, seguru asko *zatzun* irakurri beharko delarik, afrikatuaz. Laguntzailekin jarraituaz, baina oraingoan **edin* hartzen dugula, behin *galdu estadin* (168) topatzen dugu, bizkaieraz nahiz gipuzkeraz lehenengo testuetatik topatzen dugun eta XIX. mende hasieran gipuzkeraz behintzat –Agirre Asteasukoa– artean ezaguna zen *-edi-* > *-idi-* asimilazioaren arrastorik gabe. Cf. Landuccio *validi* 'oxala'.⁷³ Laguntzaille berari dagokiona da bitan agertzen den *izan zadiz* 'izan zaitetz' (167, 168). Gainerantzean aipagarria *zeinduquet* 'zintuzket' (172). Añibarroren gramatikan *cinduquedaz* eta *cenduquedaz* baliokide dituen (Añibarro 1970: 54); Amilletaren dotrinan, berriz, honakoa datorkigu (Alberdi & Arejita 1985): *saluadu geindezquean* 'salba gintezkeen' (3).

Aditz trinkoetara pasatzen garela, aipatu berri dugun *zadiz* horretan den *-z* pluralgile bera aurkitzen dugu *egon* aditzaren bi adizki hauetan: *dauzen* 'dauden' (168), *dagoz* 'daude' (172).⁷⁴ Bizkaierara garamatzate halaber *eduki* aditzaren beste bi

(73) Gaiari buruz begira bedi Lakarra 1986: 661.

(74) Landuccioren hiztegian *azeytunac daoden lecua* 'oliuar lugar', Gamizen poesietan *gaode* (200), *daude* (200), *zaode* (201), *bazaude* (201)... baina baita ere *espadagos* (201). Ezin ahantzi, jakina, bizkaieraz eta araberaz ezezik askoz ekialderago dauden lurraldeetan ere halakoak ezagunak direna, bigarren pertsona pluralen behintzat. Araitik ekialderantz urrutira gabe, hona jar daitezkeen adibide ugarietako bi, *zagozte* batetik abiatuaz ulertu behar direnak biak ere: Goñerri (Ondarra 1991) *zeuste aulferric, escue escueren gañen* (160); Gesalatz (Lekuona 1973) *gora zaite illic zaustenac eta zatozte juzgatuec izatera* (374). Deigarria egiten da hizkerotan, bide batez, *zagoz* erako adizkirik ez delarik *zagozte* erakoak agertzea, *za(d)iz* gisakorik ez zelarik *za(d)izte* bezalakoak agertzen ziren era berean.

adizkiok: batetik *deucaran* (170), nahiz irakurketa zuzendua izan –testuan erantsi den oharrean gaztigatu bezala– garbi asko *deu-* duena; bestetik *deucat* (172).⁷⁵ Azkenik, *joan* aditzaren formak ekialdeko bizkaieraz erabiltzen diren erretatik urruntzen dira eta bat datoz, ordea, mendebaldeko bizkaieraz nahiz gipuzkeraz ezagutzen direnekin: *entregaitera nua* (167-168), *despedietan doa* (173). Landuccioren hiztegiko *aurre- ra doana* ‘antecedente’ eta *gurdiaquin doana* ‘carretero’ honekin bat letorzke, Gamizen adibide bakarra ere –*carricatic noanean* (201)– bide beretik lihoakeelarik, baina desberdinak dira iparraldeko herri arabarretan –Aramaio, Legutio, Nafarrate, Urrunaga– bildutako emaitzak, *doie* erakoak aurkitzen baitira horietan (Gaminde 1985a: 269-277).

1.4.10. Aditz erroa

Lehenengo biak kenduta, ez dago aditz erroa erabiltzen den kasu bakar bat bera ere: *beguira eguizu* (167), *veguira zazu* (167), *assistidu naizu* (167), *erregutu eguizu* (168), *barcatu dichadala* (168), *lagundu eguidazu* (168), *erregutu eguizu* (168), *galdu estadin* (168), *erregutu eguizu* (169), *barcatu deiztala* (169), *abrigadu eguizu* (169), *parcatu naizula* (171), *ezarri eguidazu* (172), *parcatu eguizu* (172), *parcatu eguidazu* (173), *admitidu zazu* (173). Beraz, adibide bakan fosilizatu horiek alde batera utzita, aditz erroaren eta partizipioaren arteko bereizkuntza erabat galdua dela esan liteke. Hau normalizat har dezakegu, bizkaieraz eta gipuzkeraz –bizkaieraz aurrena; gipuzkeraz geroxeago– bereizketa galtze bera 1778. urterako aspaldi gauzatu zela gogoan hartzen badugu (Lakarra 1986: 664-666).⁷⁶ Landuccio eta Portalengan ez da adibiderik, Gamizen testuan ugari ditugun bitartean: *ezpazaiste bigundu* (199), *bigundu zaiste* (199), *pistu naizu* (199), *ezpedi ifini* (200), *beguiratu eguidazu* (201), *biraldu eidazu* (201), *ezpadaigu galdu* (202), *guarda zaitela* (202). Azkena salbuespena da, noski, fosilizarua egongo dena.⁷⁷

1.4.11. Partizipioak

Portal eta Gamizen erabileraren aurka eta araberazko beste lekukoekin bat etorriaz, Araiako testu honetan ere *-adu* erako partizipioak agertzen dira ohiko baldintzetan, hots, mailegu zaharretan *-atu* gordetzen da –*barcatu* (168, 169, 169, 170), *parcatu* (171, 172, 173, 173)– baina ez berrietan: *encomendadu* (168), *abrigadu* (169), *costadu* (169), *humilladu* (170), *criadu* (170), *amadu* (172), *castigadu* (172), *deseadu* (172). Salbuespen bakarra dago: *agraviatu* (170). Egoera beretsua behar du *-itu* erako partizipioekin, hauetan mailegu berriak baino ez ditugun arren: *afligidu* (167, 168), *assistidu* (167), *erreconocidu* (169, 170), *arrepentidu* (170), *arrepentidu* (170), *admitidu*

(75) Honelakoak mendebaldeko bizkaieraz agertzen dira, Gaminderen datuei jarraiki honek dakartzan herri arabarretan –Aramaio, Legutio, Nafarrate, Urrunaga– *dauko* sailekoak erabiltzen direlarik (Gaminde 1985a: 325-333). Landuccioren hiztegiaren ere, bidenabar, *dauka* erako adibideak dira guztiak.

(76) Bizkaierazko testuetan erroaren eta partizipioaren arteko bereizketa galtzea nola bilakatu zen zehazkiago ikusteko cf. Lakarra 1985b.

(77) Desberdina da honakoa: *ifin bazadiz* (199). Berau testu berean ugari diren *ifin naiz* (199), *itzul bear dust* (200), *ibilco gara* (201)... bezalakoa genuke (cf. Goikoetxea 1982: 6). Ikus goiko zerrendan *ezpedi ifini* (200).

(170, 173), *ofendidu* (170, 170, 171, 172, 172), *redimidu* (173). Gehi bekizkie hauei, azkenik, beste bi partizipio hauek: *erregutu* (168, 168, 169), *ezautu* (169).

1.4.12. *Perfektoa*

Beti *-(r)ik* atzizkiaren bitartez: *afligiduric* (168), *ezauturic* (169), *erreconociduric* (169), *erreconociduic* (170), *humilladuic* (170), *arrependeduic* (170), *arrepentiduric* (170).

1.4.13. *Aditz izenak*

Portal eta Gamizek *-ten / -tzen* baino erabiltzen ez dituztelarik, hemen ere mende-baldeko arabar testuetarik hurbilago dugu otoitz honetako testua, Landuccioengandik batez ere, aukera handia baita aditz izenak osatzerakoan, nahiz zenbait alderdi desberdin ere badiren. Lehenengo era *-ten* atzizkiaz baliatuaz gauzatzen da, *-n* nahiz *-i* bukaeradun partizipioekin: *eguiten* (167, 167), *ematera* (167), *eguitera* (167), *etorten* (170), *egotea* (171), *ezauten* (171), *joateco* (173), *emoten* (173). Landuccioaren hiztegian ere agertzen den *ezauten* aditz izena markagarria da alde batetik: *gauça eçauten erraça* 'conoscible cosa'. Landuccio eta Betolatzaientzat ezagunak diren *emaiten* edo *emoiten* gisakorik ez agertzea ere aipatzekoa da, bestalde, *ematera* eta *emoten* ditugularik testuan.

Bigarren era *-etan* atzizkia eranstea datza, partizipioa *-idu* erakoa duten aditzekin egiten dena, antza: *proponietan* (172), *despedietan* (173).

Hirugarren era *-iten* atzizkiaz gauzatzen da, *-adu* amaieradun partizipioekin, antza: *entregaitera* (167), *apelaiten* (171), *amaiten* (171, 172), *acabaiten* (172), *entregaiten* (173). Landuccioarekiko alderen bat ba ote dagoen somatzen da adibideotan, izan ere, hark, *-itan* atzizkia *-adu* erako maileguekin ezezik *-atu* erakoekin ere erabiltzen du, hots, partizipioa euskaran bertan sortua nahiz mailegu zaharra denean: *escaytan* 'eskatzen', *ucaytan* 'ukatzen'. Testu honetan, baina, halakoetan aukera bikoitza dago: *ezcatcen* (169), *barcaquetaco* (169), etab.

Aditz izena osatzeko testuan den laugarren aukera *-ketan* atzizkia da, *-atu* eta *-itu* bukaeradun aditzekin erabiltzen dena, hau da, erroa *-bisilabaduna-* euskarazkoa edo mailegu zaharra dutenekin: *aguiquetan* (167), *barcaquetaco* (169). Esan bezala, dena dela, bigarren honen kide den beste partizipio batean *-tzen* dugu: *ezcatcen* (169), etab. Landuccioarenekin alderatuaz, bada, zenbait ohar egiteko beharra nabarmena da egoera honen aurrean, Araiako testuan *-ketan* atzizkiaren erabilera eremua zabalagoa izan daitekeela baitirudi. Alde batetik, hark *-ketan* kontsonantez amaitutako bisilabadun erroa duten partizipioentzat nahiz *-itu* erakoentzat gordetzen duen bitartean (*lagunquetea*, *oriquetan*...), testu honetan, kontsonantez amaitutako erroa duen partizipiorik ez delarik, *-ketan* atzizkia *-itu* erako partizipio bisilabadunekin ezezik *-atu* erakoekin ere erabiltzen dela ematen du.⁷⁸ Beste aldetik, Landuccioaren hiztegian *-zaiten* atzizkiaz aditz izena osatzen zuten silaba bakarreko erroan adibide bakarra dugu testuan, beraz kontsonantez amaitua, *-ketan* atzizkia hartzen duelarik: Landuccio *elçaytea* 'madureza'; hemen *elquetan* (172), Landuccioaren joera orokorretan salbuespenak ere badirela gogoan izan behar dugu, ordea: *quenquetea*, *garuiçaytea*, etab.

(78) Jakina, *barcaquetaco* bakartiarekin batean *ezcatcen* lau alditan agertzen dela beti gogoan izanaz.

Hiztegi berean, azkenik, *-ketan* atzizkia hartzen duten gehienak jatorria euskaran bertan duten edo aspaldiko mailegu diren partizipioak diren arren, eta, gainera, bisilabadun erroa dutelarik, horien artean bada salbuespen nabarmen bat: *erreguquetan* 'rogando'. Honek ere, hain zuzen, *-tzen* atzizkia darama gure testuan: *erregutcen* (169) Landuccio berarena: *yrasçarriquetaco*.

Bostgarren aukera, amaitzeko, *-tzen* atzizkiak gauzatzen da jada aipatuak izan diren adibide hauetan: *erregutcen* (169), *ezcatcen* (169, 171, 171, 171).

1.5. Joskera

Konpletiboetan *-la* agertzen da *dichadala* (168), *deiztala* (169), *deuztala* (169), *diozula* (170), *dozula* (170), *naizula* (171)... adizkietan, eta berdin mendebaldeko zenbait hizkeratan *-na* ager daitekeen aditz batzuen kasuan ere: *aguiquetan dut... dei eguiten nauzula Juiciora* (167), *ezauten dot cerala infinito ceure justician* (171). Ondoko perpaus modal honetan agertzen dena ere atzizki bera dugu, *-la*: *ezcatcen dotzula misericordia* (171). Beste puntu batera pasatuaz, honako helburuzkoak ere badira testuan: *galdu estadin* (168), *barcaquetaco* (169), *mereci deidan* (172).

Bestetik, markagarriagoa izan daiteke, gaztelaniaz diren erlatiboko hamahiru perpausak hartzen ditugula, euskaraz horietatik zortzi *zein* erako erlatiboekin emanak daudela ikustea: *ceñean* 'que' (167), *zeñec* 'que' (167), *ceñean* 'en que' (168), *cein* 'que' (168), *cein* 'que' (169), *ceñean* 'en que' (170), *ceiñac* 'que' (171), *ceñegaz* 'con que' (172). Kasu guztietan, esan dezagun bidenabar, *zein...* *-n* egitura dute erlatiboko perpaus hauek. Bi bakarrak dira bestalde, erlatiboko perpausa izenaren ezkerretara duten kasuak: *zuc becatariiai emon diozun verba artan* 'en la palabra que teneis dada al pecador' (170), *deucaran izana* 'el ser que tengo' (170). Gaztelaniazko beste erlatiboko perpausai buruz *-que ba á entregar* (210), *que... bè cometido* (211), *que sois* (212)—beste modu batean emanak datoz euskarazko testuan.

Kausaletara pasatuaz, behin *-laco* atzizkia aurkitzen dugun arren *-zeralaco* (172)—gehienak *zergatic* eta *bada* partikulen bitartez emanak datoz. Biotan lehena hirutan agertzen da *-cergatic* (169), *zeregati* (170),⁷⁹ *cergatic* (171)—baina bigarrena darabil egileak ugarien, bost agerraldirekin: *bada* (168, 172, 172, 172), *badà* (173). Lehenengoari buruz, batetik *cergatic deutzat* eta bestetik *zeregati zaran* eta *cergatic zaitudan* bereizten dira, Gamizek *-n* gabeko egitura baino ez darabilen bitartean. Bigarren partikula dela eta, badira bi *bada*—lehena eta laugarrena—bere posizioagatik aipatzea merezi dezaketenak, izan ere ez baitoaz, ohi den legez, perpaus kausalaren buruan: *assistidu naizu neri becatariari, entregaitera nua bada... neure arima au* 'assistid à este afligido pecador que ba á entregar su alma en manos de su severo juez', *parcatu eguizu neure culpac mereci deidan zeure gracia, elquetan da bada orduba neretaco ain deseaduba* 'perdonad mis culpas para que merezca vuestra gracia, pues se llega... la hora para mi tan deseada'.⁸⁰ Gamizen poesietan *zerren* kausalarekin dugun honako beste adibidea

(79) Gamizengan ohar bedi honakoa: *Zeregatic, zure gauzac / guciac eneac dira* (201). J. Goikoetxearen edizioari dagokio, beti bezala, orrialde zenbakia.

(80) Agirre Asteasukoaren *Erakusaldien* hirugarren alean topatzen dugun beste adibide honetan ere, ondoriozko *bada* antzeko posizioan agertzen zaigu: *Centzugabeco animaliac baña ere bada gaistoagoac cerate zuec, edanean igarotzen ceratenac* 'pejores igitur irrationabilibus vos estis, qui inebriamini' (373).

gogorarazten dute adibide bi horiek: *Beguiratu eguidazu / lastima andi bategaz / bestela cerren ilco naiz / zugatic neure penas* (201). Gipuzkeraz ere, bestalde, zerren eta zergatic kausalekin badira zenbait adibide. Hegoaldeko gipuzkeraz, lehenik, Otxoa de Arinena dugu *firmeza guciarequin osotoro sinistutcea... eguia aec gustiac, cerren Jaungoicoac berac revelatu edo aditcera eman cirauzcan Eleiza Ama Santuari eta onec cerren neuri proponitcen eta iracasten dirauztan* (51-52); Zegamako Dotrinakoa da, bigarrenik, honako beste adibidea (Ondarra 1984): *ceur cerana cergaitic ceran eta cergaitic amatcen zaitudan gauza gucien gainean damu det viotz gucitic ceure divina magestadea ofendidua* (10r). Donostiako 1761. urteko beste testu batean, azkenik, honako beste hau topatzen dugu (Satrustegi 1987): *ni enago ain ondo here çure compañian cergatic enagoen* (114).

Joskerarekin bukatzeko, testuan barrera bizkaierazko inesiboaren ordezkialde-ragoko adlatibo daraman adibide bat aipatuko dugu: *entregaitera nua bada... neure arima au* (167-168). Honakoa desberdina dugu seguruenik: *despedietan doa vere gorpuctetic* (173). Gamizen poesietan, honako bi adibideak ere bide beretik: *Goazen errecaletetic / gaur paseatzera* (201), *Albani ni orr egon / joateco paseatzera* (201). Betolatzaren jokabidea, berriz, bestelakoa da: *aric etorrico da juzgaetan bilac* (831), *sinistetea etorrico dala juzguetan bilac* (833).

1.6. Hiztegia

Laburki bada ere, hiztegiaren inguruko gorabehera zenbait aipatuko ditugu. Mendebaldekoa da batetik *guzti* (167, 168, 169...), erabiltzen den forma bakarra. Gamiz egile arabarretan *guzti* erabiltzeari uko egiteke *guzi* ere badarabilen bakarra delarik, testu arabar gehienekin bat letorke gurea. Oro har, mendebaldekoa da halaber *eriotza* (167): cf. ekialdeko (*h*)eriotze. Batez ere bizkaieraz ezagutzen den hitza da *verba*, bestalde: *zuc becatariiai emon diozun verba artan* (170); cf. Landuccio *verba eguin* 'hablar', *verbea* 'palabra', etab. Gamizek bestelakoak ditu, berriz: *mintzacen badut* (199), *erorean itzac* (200). Bizkaieran ezezik gipuzkera zaharrea ere ezaguna zena dugu *bagaric* (173), Otxoa de Arinek, adibidez, hainbat adibidetan erabiltzen duena:⁸¹ *confessatu bagaric* (134), *jaquin bagaric* (146), etab. Markagarriak baita ere *gura duzu* (169) eta *gura izan badut* (169), gehienbat bizkaieraz erabiltzen den aditza den aldetik (*gura* beste erabilera batzuetan beste euskalkietan ezaguna izan arren). Landuccioren *guratu* 'querer' honekin bat letorke baina, aitzitik, Gamizek behin eta berriz *nabi* darabil: *eztuzu nay* (199), *nai nuque* (199), *nai baduzu* (200, 201, 201), *nai duenac* (200), *joan nai* (200), *estuzu nay* (200), *espadu nai* (201), *nai dituzun* (202). Halaber, testua bizkaierara hurbiltzen duena da *emon* (170, 170), aditza izena bi eratara gauzatzen duen partizipioa berau, bizkaiera zaharrea gertatzen zen bezala: *ematera* (167), *emoten* (173). Bizkaierazkotzat jotzen da halaber konparazioetako *leguez*, inoiz zabalduago egon zen hitza bada ere:⁸² *pecatari fragila leguez eguin dodan ofensaen barcacioa* (171).

Beste batzuetan aukera bikoiztasuna dagoela dirudi. Alde batetik, behin *bere* 'ere'

(81) Hemengo *bagaric* horrek (gaurko bizkaierazko *barik*) oinarrian duen *bage* ahaztu gabe, honen aldaerak *-bare*, *bae*, *be*— gipuzkeraren zenbait hizkeratan gaur erabiltzen direnak baitira.

(82) Hitz honek ekialdeko euskalkietan inoiz izan zuen hedaturari buruz, Zuazo 1988: 371-372.

aurkitzen baldin badugu —*ezervere ezeti criatu ninduanari* (170)—, badira bi adibide non herskaririk gabeko aldaera agertzen den: *beinere* (169), *baña bai ere ceure misericordian* (171). Agian *-bere* fosilizatua egon zitekeen *ezervere* horretan: Landuccioren lehen eskuaren *çerbere* ‘nada’, *norbere* ‘nadie’... *vadayt bere* ‘empero’, *vada bere* ‘mas si’ bezalakoan aurrean,⁸³ ez dezagun ahanztz, ekialdekoagoa bide den bigarren eskuak beste hau dakarrela: *ynola ere* ‘en ninguna manera’. Beste aldetik, bizkaiera zaharreko *nola(n)* / *zela(n)* bikoteari buruz, lehenengoa bakarrik agertzen da araberezko testu zaharretan, testu honetan ere joera berbera dugularik: *nola* (167, 169). Bukaerako *-n* dela eta, bestalde, Landuccioren *ynola ere* ‘en ninguna manera’ dugun modu berean testu honetan ere *nola* agertzen da; baina han ere bestelakoak nagusi diren bezala —*eyçatu edonolan* ‘arar como quiera’, *onelan* ‘asi’, *nolan* ‘como’, *edo nolan çercatu* ‘çercar como quiera’, *beralan* ‘distintamente’, *bestelan* ‘diuersamente’, *aynbatean nolan* ‘en tanto que’...— hemen ere *-n* bukaerakoa ez da ezezaguna: *âlan* (171).

Gainerantzean aipagarria da *atcereingo* ‘azkenengo’ (173), Landuccioren *açerayngo* ‘postrero’ eta *lenayngo* ‘primero’ gogorarazten dituen (Mitzelena 1977: 115-116), bizkaiera nahiz gipuzkera zaharrean diren *-aen* eta *-een* erako superlatibo —edo gauza bera dena, genitibo— zaharreakin lotua: Otxoa de Arinen *aizqueneengo* (37), etab. Bestalde, ez dakigu *aguiquetan* ‘aditzen’ (167) beste inon ezagutzen den, baina honek, inolaz ere, disimilazioa suposatzen du seguru asko, *aditu* > *agitu*, mendebaldeko bizkaieraz agertzen den *deitu* > *geitu* bezalakoa (gogora bedi kontrakoa: *guzti* > *duzti*), azken bi adibide hauek hitz hasierako herskariari dagozkion arren.⁸⁴ Hitzaren erdian antzeko disimilazioen adibideak ugariak bezain isolatuak dira, inongo sistematikotasunik gabekoak (Mitzelena 1977: 258-259): *mobitu* > *mogitu*, *aitatu* > *aipatu*, *egiakoitz* > *ebiakoitz*, *iguzki* > *iduzki*... eta kontrako norabidean *urdanda* > *urdanga*, *eguzken* > *eguazten*, etab. Deigarria egiten da baita ere testuan *baña* eta *baño* erabiltzen den modua, aurkaritzako *baña* eta konparazioetako *baño* zuzen erabilitakoen aldamenen ikusten baitira *baño* ‘baina’ (169, 170), eta, beharbada harrigarriago dena, *baña* ‘baino’ (172). Edonola ere, markagarria *baia* erakorik ez agertzea, Gamizekin bat etorriaz baina araberezko beste lekukotasunetatik urrunduz. Azkenik, aipatzeko modukoa dugu *lagun egin* aditza ere:⁸⁵ *Dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera* (167).

2. Ondorioak

Arabako euskaraz idatzitako *beste testu bat* dugu, ezer baino lehen, hemen aurkeztzen dugun idatzi labur hau. Besterik ezean ere, horrelako testu bat eskuratze hutsa

(83) Landuccioren *çerbere* horren baliokidea da, aipa dezagun bidenabar, gure testuan agertzen den *ezervere*. Gai honi buruz Agud & Mitxelena 1958: 34.

(84) Betolatzaren *çure gueyez gagoz*, esate baterako, *gueyez* ‘deiez’ irakurri behar delarik, *deitu* > *geitu* disimilazio horretatik abiatuz ulertuko litzateke (Mitzelena 1955: 831).

(85) Añibarroren hiztegian berdin: *lagun egin* ‘acompañar’, *lagun eguillea* ‘acompañador’. Ez da alde handirik *lagun egin zaio* edo *lagundu zaio* esatearen artean, jakina, geroago hauetan laguntzaile iragankorra zabaldua litzatekeelarik: *lagun egin dio* edo *lagundu dio*. Iberoko lehen aipatu testuan (Arraiza 1988) biotan lehenengoa aurkitzen da —*lagun egin cezon* (148)— eta bigarrena hemen ematen den testuan bertan dugu: *lagundu eguidazu* (168). Azkoitian ere honako adibidea aurkitzen dugu (Peñaflorida 1762): *lagun eguinda* (7).

zerbait badela esan liteke, batez ere aski berandura arte –XIX. mendera arte– bertan euskara bizirik mantendu arren orain arte –toponimia eta sustratozko aztarnak alde batera utzita– lekukotasun ezagunik ez zuen inguru bateko euskaraz ari garela gogoan badugu. Araba ipar-ekialdeko testu hau, baina, euskararen erabileraren lekuko izateaz gain euskara horren ezaugarrien lekuko ere badugu, Arabako beste idatziekin duen antza eta lotura lehen momentutik begibistakoa gertatzen delarik, Landuccio eta Gamizen testuekin batez ere.

Arabako hizkeretan mendebaldetik ekialderantz goazela aldeak bazirena aspalditik zaigu ezaguna. K. Zuazoren artikuluan hiru hizkuntza eremu definitzen dira, funtsean hiru testurekin lotuko liratekeenak (Zuazo 1989: 43): Betolatzaren dotri-*na* islatuko luke lehenengo eremua, mendebaldekoa; Landuccioaren hiztegian genukeena litzateke bigarren eremua, erdialdekoa; Gamizen poesietan agertzen dena, azkenik, hirugarren eremuari legokioke, ekialdekoari. Gure testuan diren zenbait ezaugarrik, baina, Araba osoa hartzeaz gain bizkaieraz eta hegoaldeko gipuzkeraz ere ezagunak izanik, ezingo lukete gehiegi lagundu testua kokatzen aurretiaz berau nongoa den ez bageneki. Kasu horretan daude *arimea* bezalako absolutiboak nahiz *-adu* edo *-idu* erako partizipioak, Gamizengan azken ezaugarri hau agertzen ez bada ere. Berdintsuak lirateke mendebaldeko bizkaieraz ere aurkitzen diren *joan* aditzeko *noa* eta *doa* erako formak, gure testua idatzi zenerako erdialdeko zein ekialdeko bizkaieraz eta gipuzkeraz erabiltzen ziren *doia* eta *dijoa* bezalakoetatik urrunduaz araberaren hizkera guztiak erabiltzen bide zituztenak.

Araba mendebaldeko eremu horretatik urrundu egiten dela ematen du beste ezaugarri nabarmen batzuetan, Araba erdialde eta mendebaldeko hizkerekin bat eginaz: fonologiaren alorrean, *barcacioa* eta *diot* bezalako hitzetan hiatoa sudurkaritze arrastorik gabe aurkitzean; izenaren morfologian, soziatiboan *-kin* atzizkia agertzean, honekin batera *-gaz* ere erabili arren; aditzaren morfologian, *nor-nork* erako adizkietan erro desberdinak *-deut*, *dot*, *dut-* erabiltzean; aditzaren morfologian, halaber, pluralarekiko komunztadura falta izatean edo gutxienez berau defektiboa izatean; etab.⁸⁶ Betolatzarengandik urruntzen den neurrian, jakina, Landuccioaren hizkerara hurbiltzen da gure testua, ezaugarri horietan hiztegi horretan diren joerekin bat etorriaz.

Araiaiko testua goiko ezaugarri horien bitartez mendebaldeko araberatik urrundu eta erdialde zein ekialdeko hizkerari hurbiltzen bazaie, beste zenbait ezaugarriren bitartez erdialdeko hizkeratik ere bereiz agertzen zaigu, Gamizen testuarekiko atxekimendua beste ezeinekikoa baino nabarmenagoa eginaz. Mitxelenak Landuccioaren hiztegian jada A eta C eskuetatik urrunduaz B eskuari zerion ekialdeko kutsua aipatzen baldin bazuen (Agud & Mitxelena 1958: 19-20 eta 22-37), Araiaiko testuan bereizketa horretarako ematen zen ezaugarri nabarmenenetakoren bat berragertzen da: frikariaren palataltzetik gabe *naiz* adizkia erabiltzearena. Gure testuko beste

(86) Honek ez du esan nahi, jakina, ezaugarri guztion isoglosak batera zihoazenenik. Esate baterako, Betolatzarengan *-iño* erako amaierak baino aurkitzen ez ditugun bitartean, testu berean **edun* laguntzailean *-o-* erroa duten adizkiekin batera *sinistetan det* ere irakurtzen da –hutsa ez bada behintzat– eta mendebalderago *-o-* / *-u-* erroen arteko lehia agertzen zaigu, cf. Zuazo 1989: 29-30.

zenbait ezaugarri ere bide bera erakutsiko ligukete, nahiz lekuko urritasuna dela bitarte ezer ziurtasunez ezartzerik ez dagoen. Adibidez, Betolatzak ez bezala jokutzen du gure testuak aditz morfologiari dagozkion zenbait gaitan, baina aipatu erdialdeko hizkera horretan gertatzen zena ezin jakin daiteke, Landuccionen lekukotzak puntu horiei buruz ezer esaten ez digunez. Lehenik, hauetakoa dugu *nor-nori-nork* adizkietako erroa *dizut* edo *deutsut* erakoa izatearen auzia: Betolatzaren testuan *deuscuna* (830), *deusuguz* (831)... bezalakoak baino ez direlarik eta gurean bietarik izanik, Landuccionean ez dago adibide bat bera ere. Bigarrenik, Betolatzaren *gaguizan* (829), *eguiçuçuz* (830)... bezalako adizkietan beti *egin* dugun bitartean gure testuan honekin batera **ezan* laguntzailea ere agertzea markagarria da guztiz, Gamizekiko ere aldea suposatzen baitu. Araia Araba iparraldean egonda, gipuzkerarekiko hurbiltasun geografikoak honetan zefikusia izan dezakeela ematen du,⁸⁷ *diçhadala* 'diezazkidala' bezalako adizki batekin iparraldera baino gehiago ekialdera begiratu behar dela dirudien arren. Landuccionengan oraingoan ere ez dugu adibiderik. Dena dela, *dizut* / *deutzut* nahiz *ezazu* / *egizu* gisako bikoteetan bizkaieraz ere inoiz bi erroak erabiliak zirela badakigunez (**ezan* eta *egin* bizkaieraz ezezik gipuzkeraz ere ezagunak direla ahaztu gabe), Araba ekialdean –beharbada erdialdean ere bai– biak agertzea ez da horren deigarria egiten. Bizkaiera eta gipuzkeraren arteko aldea nabarmenagoa da *nor-nori* erako adizkietan: bizkaierak *j-* dakar, honen ahoskatzeko modua edozein dela ere; gipuzkeraren eremuan, aldiz, *z-* erabiltzen da. Betolatzarengan, bada, *nor-nori* erako adizkietan *j-* dugun bitartean –*jacaz* (832, 833), *jacazanac* (832)– gure testuan *z-* aurkitzen dugu: *costadu zazun* 'kostatu zaizun' (169). Landuccionen hiztegian, oraingoan ere, ez da honi buruzko lekukotasunik.

Landuccionena ezezik Betolatzaren lekukotza ere falta zaigun beste ezaugarri batzuekin egoera berdintsua zela pentsa daiteke. Gamizekin bat dator gure testua destinatiborako *-izat* nahiz *-tako* atzizkiak izatean, bigarren pertsona pluralerako *-zu* morfema zaharra gordetzean eta baita *izan* aditzarentzat *zara* nahiz *zera* erako forma trinkoak erabiltzean ere. Alabaina, mendebalde eta erdialdeko lekukotza falta zaigula ere, gure testua idatzi zen garaian baliteke ezaugarri hauek mendebaldeko araberan baino gehiago ekialdekoan ezagunak izatea. Erdialdeko arabera tartean legoke oraingoan ere eta litekeena da, aipatu diren beste ezaugarriekin gertatzen den bezala, batzuetan mendebaldeko hizkerarekin joatea eta beste batzuetan, berriz, ekialdekotik hurbilago izatea. Ezin aipatu gabe utzi, bestalde, fonetika eta fonologiaren alorrean testua ekialdearekin lotzen duten beste ezaugarri batzuk. Batetik, funtsean testuan *s* / *z* bereizketari eusten zaiola ematen baldin badu, mendebaldeko mintzo arabarretan ordurako bereizketa galdua zela pentsa daiteke, mendebaldeko bizkaieraz nahasketa aspaldi gauzatu baitzen, xvii. mendean. Gamizek ere, aipatua denez, bereizketa galdua zuela ematen du. Bestetik, Arabako beste testuetan agertzen ez diren bi ezaugarri ere badira, Burundako hizkerarekin lotu ditugunak: *orduba* eta *santuba* bezalako epentesiak eta *edoçain* hitzak salatzen duen *ei* / *ai* diptongoen arteko nahasketa. Arabako testuetan, halaber, ezezagunak ziren orain arte *zaben* 'zenuen' eta

(87) Gogora bitez baita ere izenordain indartuez aritzean diptongoaren murrizketaz aipatu diren *neri* (167), *nere* (168), etab. Gipuzkerazko itxura handia izan arren, dena dela, hauek ekialderago ere aski hedatuak direla gogoratzea ez da beharbada alferrik izango.

zadiz 'zaitez' erako adizkiak: lehenengoari buruz, ekialdeko bizkaieraren eremu batean agertzen den adizki mota dugu; bigarrena, berriz, ekialdeko bizkaieraz eta hegoaldeko gipuzkeraz ezagutzen dela ematen du.⁸⁸

Honekin guztiarekin ekialdeko arabera litzatekeen hizkera baten aurrean gaudela nabarmena baldin bada,⁸⁹ Gamizen poesietan agertzen den hizkerarekiko gure testuak dituen aldeak ere guztiz kontuan izatekoak direla esan genezake. Aipatu berri dugu, fonetikaren arloan, lehenak *s* / *z* nahasketa aski aitzinatua zuen bitartean nola bigarrenak —grafia mailan behintzat— funtsean bereizketari eusten zion eta gorago markatu dugu, halaber, Araiako testuan ez bezala sabandoarrak *-atu* eta *-itu* amaiera-dun partizipioak erabiltzen zituela eta **ezan* laguntzailearen arrastorik gabe beti *egin* zuela. Hauei beste hiru ezaugarri garrantzitsu gehi dakizkieke, baina. Batetik, fonologiaren alorrean, araiarrak *gueñean* duen bitartean sabandoarraren poesietan bestelakoak ageri zaizkigu: *bigundu* (199), *espanac* (200), *mun* (202). Bestetik, aditzaren morfologian, bataren *eztavena* adizkiak bestearengan *duenac* aurkitzen du baliokide, aditz izenak osatzeko moduan gure testuak hartzen duen bidea ere guztiz markagarria delarik, izan ere, idatzi zen garaiagatik eta eremuagatik sabandoarraren *-ten* / *-tzen* sistema soiletik hurbilago egotea pentsa zitekeen arren, halakorik ez da gertatzen, Landuccionaren oso antzeko den sistema konplexua erabiltzen duelarik.

Portalen testuari dagokionez, Araba mendebaldeko eta erdialdeko hizkerak alde batera uzten dituela dirudien neurrian —ikus esate baterako palataldu gabe dagoen *naiz* (119)— ezinbesteko egiten da Sabando eta Araiako testuak honekin alderatzea. Portalen testua hain laburra izanda, behin baino gehiagotan ezin da ziurtasun gehiegirik izan: soziatiboaren bi agerraldietan *-kin* izateak edo destinatiboaren hiru agerraldietan *-tzat* izateak ez du esan nahi poesia horretan agertzen den hizkeran haiekin batera *-gaz* edo *-tako* atzizkiak agertzen ez zirenik, Sabando eta Araiako testuetan bezala. Halaber, bi adibidetan *egin* izan arren —*eguin eguiçu* (119), *jan eguiçu* (120)— baliteke hizkera horretan **ezan* ere ezaguna izatea, Araiako testuan gertatzen denaren antzera. Hala ere, beste zenbait ezaugarri argigarriagoak dira eta, horrela, Portalen *estaguiçula* 'ez dagizuela' gisakoak sabandoarraren zein araiarraren testuetan aurkitzen diren bitartean, Portalen testua batetik edo bestetik gertuago kokatzen da

(88) Mendebaldeko araberan —ezaguna zaigun neurrian— ez dirudi *zadiz* erakorik ezagutzen zenik, *zaben* gisako adizkirik ezagutzen ez zen bezala. Ruthen Liburuaren Laudioko itzulpenean behintzat bestelakoak agertzen dira, *za(i)te(z)* erakoak guztiak (cf. Knörr 1985: 1057).

(89) Hiztegi gaietan, berriz, esateko gauza handirik ez egon arren, aipa daitekeen apurrak ondorio hauetan esandakoa baieztatuko lukeela dirudi. Alde batetik *verba* (170), *emon* (170)... bezalako hitzek, araberez ezetik bizkaieraz ere —gutxienez— ezagunak direlarik, ezer asko esaten ez diguten bitartean, beste zenbait forma araberaren barruan ekialdeko hizkera batera igortzen dutela dirudi. Betolatzaren *lelengoa* (829), esate baterako, Landuccionengan agertzen diren eta gorago aipatu ditugun *lenayngoa* 'primero' eta *açerayngoa* 'postero' hitzen ondoan jartzen badugu, Araiako testua azkenotatik gertuago legoke nabarmen: *atcereingo* (173). Betolatzarengandik urruntzen dena dugu baita era *baña* (171, 171), Gamizengana hurbiltzen den aldetik —Landuccionen lekukotzarik ez badugu ere— hau ekialdeko araberan erabiliko litzatekeen hitza dirudielarik (baina ikus hurrengo oharra). Landuccionen A eta C eskuak ordezkaturako luketen erdialdeko araberatik ere urrundu egiten da gure testua *bere* alde batera utziaz *ere* erabiltzean, hiztegian den eta ekialdekoagoa bide den beste eskuarekin —B eskuarekin— bat egiten baitu horretan, antza, testu berean *-bere* (fosilizatua egon daitekeena) ere agertzen den arren.

beste batzuetan: Araiako testuarekin bat dator *gañean* (120), Gamizen testuan daudden *-atu* eta *-itu* erako partizipio ugari *-mudatua* (119), *cumplituric* (120)...- agertzen dira, Gamizen erabilerarekin batera doan aditz izena dugu *ocupacen* (119), erab. Beste batzuetan, ordea, Portalen poesia aipatu bi testuetatik urruntzen dela ematen du, *digus* 'dizkigu' adizkian batez ere, pluralarekiko komunztadura betetzen baita bertan. Gainerantzean, *-i-* erroari dagokionez, Araiako testuan ere agertzen zela ikusten genuen, Gamizen poesietan bezalaxe.⁹⁰

Bukatzerako, ohar bat lan honen aztergai izan den testuaren nolabaiteko batasunik eza dela eta, zenbaitetan aipatua baitugu ez zirela guztiz berdinak lehenengo bi lerroaldia eta hirugarrena. Alde hori hiru puntutan gauzatzen da. Lehenik, hasierako bi lerroaldietan *becatu* eta *becatari* bederatzi alditan agertzen diren bitartean, hirugarrenean *pecatu* eta *pecatari* baizik ez dira agertzen, lau agerraldirekin. Bide beretik, lehen bi lerroaldietako *barcatu* bost bider agertzen bada, *parcatu* dugu lautan bigarren lerroaldian. Hala ere, lehen lerroaldian nahiz hirugarrenean *barcacioa* izena topatzen dugu. Bigarrenik, **edun* laguntzailearen erroa sei bider *-u-* da lehen bi lerroaldietan eta behin ere ez hirugarrenean, non seitan *-o-* eta bitan *-eu-* agertzen den. Dena dela, hemen ere lehen bi lerroaldietan *-o-* bitan dugula aipatu behar da. Hirugarrenik, lehen bi lerroaldietan *izan* aditzarekin *zara* erako bi forma ditugun bitartean, hirugarren lerroaldiko lau agerpenak *zera* erakoak dira. Ez genuke jakingo gorabehera hauen zergatia zein den azaltzen baina, nolana ere, hiru gauza azpimarratu nahi genituzke: lehena, sarreran aipatu diren arrazoiengatik, ez da dudarik testua esku batek idatzia dela; bigarrena, hemen bertan, seigarren oharrean adierazi den bezala, hirugarren lerroaldiko tinta zertxobait desberdina delarik, ilunagoa, markatu diren aldeak horrekin lotuta egon daitezke; hirugarrena, arestian aipatu diren puntuotan lehen bi lerroaldien eta hirugarrenaren arteko aldea ez da horrenbestekoa, «haustura», badagoen arren, erabatekoa ez den aldetik.

3. Testua

Testua baino hobeto, testuak dira emango ditugunak, izan ere, eskuizkribuaren gaztelaniazko atalaren azken aldera bada otoitz bat —*A la agonía*— euskarazko atalean den otoitzaren erabat baliokidea dena eta honek sor dezakeen duda-muda oro garbitzeko guztiz egokia izango zaiguna. Olaetxearen dotrinaren testu inprimatua bukatzen den lekutik aurrera zenbatzen jarraitzen dugula, bada, euskarazko zatiak 167-173 orrialdeak hartuko lituzke eskuizkribuaren hasieran eta gaztelaniazko baliokideak, berriz, 210-214 orrialdeak.

Euskarazko zatian zenbait hitzen banaketa aldatu da besterik gabe, partizipioa eta laguntzailea bereziaz batez ere, azentu grafikoa, erabiltzen den neurrian, bere horretan utzi den bitartean. Dena dela, testuan egin den aldaketarik nabarmenena frikariak adierazteko erabiltzen diren <tz> eta <ts> erako grafiak egokitzearena izan da, aldaketa hau, testuari buruzko beste zenbait datuarekin batera, orrialde barreneko oharren bitartez adieraziaz. Gainerantzean, euskarazko zein gaztelaniazko zatietan

(90) Bestalde, hiztegi gaietan sartuaz, Sabando eta Araiako testuetan *baina* erakoak baldin baditugu, Portalek bestelakoa darabil: *baya* (120).

agertzen den letra etzana gurea da; <s> luzeak aldatu egin dira, besterik gabe; bi testuetan letra larrien erabilera eta puntuaketa egokituak agertzen dira eta bietan laburdurak kendu dira hain ezagunak ez diren kasuetan, falta diren letrak parentesi artean utziaz ebatzi direlarik.

3.1. Euskaraz

[167] Acto contriciocoa eriotzaco orduracò

Ea Jesus, izan zadiz neurezat, Jesus neurea! Ea neure Jauna eta Jaungoicoa, ya eldu dà orduba ceñean zure piedade santuba gueiago biar dudan!¹ Aguiquetan dut, Jauna, dei eguiten nauzula Juiciora. Neure arima afligidua eta angustiaz betea, beguira eguizu nola zeure Jaungoicoac dei eguiten dezun zure vici² gaistoaren³ contu ematera. Veguira zazu⁴ cein zuzena dan Jaun guà. Dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera eta viotz gustitic esan eguiozu: Ea Ceruco bienaventura-dubac, zeñec⁵ vici⁶ zaràn neure Jaungoico eta criadoreaquin, assistidu naizu neri becatariari, entregaitera [168] nua bada neure Jaunaren escuetan neure arima au. Santu neure debociocoac, erregutu eguizu nigati Jaungoicoari barcatu dichadala neure becatuac. Ea neure angueru guardacoa, au dà orduba ceñean gueiago biar dodàn zure assistencia. Lagundu eguidazu neure Jaungoicoaren presenciarão eta an nigatic erregutu eguizu galdu estadin neure arima au, cein neure Jaunac encomendadu dizun. Ama Virgina Santissima, afligiduric dauzen⁷ consuelo eta becatari guztien amparoa!⁸ Ordu onetan, Virgina Santissima, biar dut zure patrociño eta amparuà: izan⁹ zadiz, señora, nere abogada [169] zure seme eta neure Jaunan aurrean. Erregutu eguizu barcatu deiztala neure becatuac: baldin zuc erregutcen badiozu, eztut dudaric Jaun arc barcatuco deuztala,¹⁰ cergatic, ezauturic neure culpac, ezcatcen deuztat barcacioa biotz guztiti.

Ea Jesus neurea, eldu naiz zugana¹¹ neure becatuac erreconociduric. Abrigadu eguizu,¹² Jauna, zure creatura au, cein costadu zazun zeure gorpuceco odol precioso. Neri barcaquetaco solam(en)te gura duzu neure arrepentimentua; ba¹³ diot, Jauna, biotz guztiti: *Neure Jesu Christo Jauna! Jaungoico eta guizon eguiazcoa!* Baño, nola diot

(1) Beharbada *dúdan*.

(2) Jatorrizkoan *vitci*.

(3) Jatorrizkoan *gaitstoaren*.

(4) Beharbada *zazú*.

(5) Seguru asko aurreko sabaikariak eragindako bokalaren itxiera tarteko dela: aurrerago *ceñac* (171). Berdina litzateke *ceñegaz* 'zeinarekin', mugagabea ez baldin bada behintzat. Sabaikariaren aurretik, ikus bedi *gueñean* 'gainean'.

(6) Jatorrizkoan *vitci*.

(7) Esperoko genueena *dauzenen* litzateke eta, beraz, haplografia egon dela pentsa daiteke.

(8) Mugagabea —*consuelo*— aurrena; mugatua —*amparoa*— ondoren.

(9) Jatorrizkoan *itzan*.

(10) Beharbada *deuztalà* irakurri beharrekoa.

(11) Beharbada *zugána* edo *zugáná* irakurri beharrekoa.

(12) Jatorrizkoan *egizu* irakurtzen da, *-i-* gainean erantsia izan delarik.

(13) Testu honetan bertan hainbat alditan *bada* perpaus kausalaren buruan dugularik, hemen bakarrik agertzen da *ba*, XVIII. mendeko testu batean aski arraroa dena (Mitxelena 1964: 168). Ohar bedi, bide batez, honako honetan kausa ez baina ondorioa adierazten dela *ba* horren bitartez.

nezurea, beinere izan ezpanaiz ni becatariu zeurea, gueiago gura izan badut nic [170] mundu onetaco gauzac zu baño? Baño ia erreconociduc, humilladuc eta arrependi-duc,¹⁴ zugana eldu naiz, zeregati zu zaran nere redemptorea, confianza andi batequin zuc becatari ai emon diozun verba artan: edozain orduban¹⁵ ceñean becataria etorten dan zugana arrepentiduric, barcatuco diozula¹⁶ bere becatuac eta admitiduco dozula zeure amistade eta gracian.

Neure Jesu Christo Jauna, Jaungoico eta guizon eguiazcoa! O Jesuchristo, neure viciza!¹⁷ Nor¹⁸ ofendidu deut¹⁹ neure pecatuaquin? Neure Jaungoicoa, neure aita eta Jauna! Neure mecedeguilea²⁰ eta neure ondazun²¹ guztia! Neuri deucaran²² izana²³ emon eta ezervere²⁴ ezeti criadu ninduanari! Oni²⁵ ofendidu neven? Oni agraviatu [171] neven nic, izanagaz²⁶ ni criatura²⁷ vil eta indigno bat, eztavena merci lurrant gueñean²⁸ egotea? Baña Jesus, neure arimearen jueza, ezauten²⁹ dot cerala infinitoa ceure justician, baña bai ere ceure misericordian, eta âlan, neure redemptorea, ceure misericordiagana³⁰ apelaiten dot, ezcatcen³¹ dotzula³² misericordia eta pecatari fragila leguez eguin dodan ofensaen barcacioa.³³ Ezteutzut, neure Jaungoicoa,³⁴ ez-

(14) Sudurkariaren ondoren *d* ahostunarekin. Orrialde honetan bertan beherago *arrepentiduric*.

(15) Inesibo singularra, nahiz aurretik *edozain* duen.

(16) Itxuraz *z* idatzi da aurrena gero *l* irakurtzen den lekuan.

(17) Jatorrizkoan *vitciza*.

(18) Gaztelaniaz honako hau irakurtzen da: *O Christo, Jesus de mi vida! À quien ofendi con mis culpas?* Hasieran, nonbait, itzultzaileak lehenengoaren jarraipen den erlatiboko perpausatzat ulertu du bigarren zatia: *O Jesuchristo, neure viciza, cein ofendidu deudan neure becatuaquin!* Ondoren, «erlatiboko» perpausaren aurrean heigiagora zeinua tartekatu du, *cein* irakurtzen zen lekuan *nor* berridatzi du eta *deudan* adizkia ere zuzendu egin du. Horrela, aurrena *deudan* bide zen adizkiaren azken hiru letrak ezabatu dira eta, ondorioz, *deu-* da garbi ikus daitekeen gauza bakarra, ondoren datorrena *-t* izan daitekeelarik. Bukarako heigiagora zeinua, azkenik, galdera zeinu bihurtuaz zuzendu dugu.

(19) Esan bezala, hasieran *deudan* idatzi du, baina gero zuzenketa egin eta, beharbada, *deut* idatzi nahi izan du. Ikus aurrerago *merci deudan* (171).

(20) Jatorrizkoan *metcedegailea*, garbi asko honela irakurtzen dena.

(21) Jatorrizkoan *ondatzun*.

(22) Horrela irakurtzen dugu (*deukadan* > *deukaran*), batere garbia ez bada ere, testuan benetan irakurtzen dena *deucazan* da eta. Gainera, bada tartean *-t-* antzeko zerbait, itxuraz ezabatua izan dena —*deutcazan*— eta beharbada **edun* laguntzailearekin ikustekoren bat izan dezakeena. Ikus aurrerago *deucat damutazun andi bat* (172).

(23) Jatorrizkoan *itzana*.

(24) Jatorrizkoan *etzervere*.

(25) Gaztelaniaren eragin nabarmena: *A este ofendi!* J. A. Lakarrak dioen bezala, honelakorik nekez aurkituko genuke gipuzkerazko testu batean. Are gutxiago, jakina, garai honetan. Ikus honen guztiz pareko den adibidea (Sarrustegi 1978-79: 237): *Juez Ap(ost)(oli)co negocio onetaco, ceñec... condenezen du costu guztietan D. Martin de Valcarlosi*.

(26) Jatorrizkoan *itzanagaz*.

(27) Jatorrizkoan *criaturura*, lerroz aldatzean silaba bat errepikatuaz. Ikus lehenago *creatura* (169)

(28) Ororbiako nafarrerazko testu batean adibidez (Sarrustegi 1987: 101): *sacerdoteac ostien edo oguien gueñen erraten dituen consag<r>acioco itcen medios...*

(29) Jatorrizkoan *etzauten*.

(30) Euskarazko testuko <*s*> luze bakarra hemen erabiltzen du.

(31) Jatorrizkoan *etzcatcen*.

(32) Hemen *dotzudala* esperoko genuke, baina bere horretan uzten dugu.

(33) Jatorrizkoan *barcacioa*. Ikus lehenago *barcacioa* (169).

(34) Bokatiboa aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean tartekatua.

catcen parcatu naizula Infernuco penan vildurragaiti, ceññac mereci deudan neure pecatuagaitic, ezcatcen diotzut bai zeu añ ona izanagaz³⁵ ofendiduagaitic eta cergatic amaiten zaitudan munduco gauza [172] guztiac baña gueiago, neure arima eta neure viciza³⁶ baño gueiago, bada amaduco zeinduquet naiz ezpalego Infernuric ceñnegaz peccataria³⁷ castigadu, solam(en)te zeralaco zerana, infinitam(en)te ona, bada zera neure Jaungoicoa, neure ayta eta redemptorea. Onegaitic amaiten zaitut, onegaiti deucat damutazun andi bat zeu ofendidua eta proponietan dot ez gueiago ofendidua.³⁸ Ezarri³⁹ eguidazu, neure aita, zeure bendicio⁴⁰ santuba eta onegaz parcatu eguizu neure culpac mereci deidan⁴¹ zeure gracia, elquetan da bada orduba neretaco ain deseaduba. Ya, Jauna, neure⁴² enfermedadeac acabaiten nau. Ya neure potencie dagoz movimentu [173] bagaric. Ya neure arimea despedietan doa vere gorputte⁴³ zugana joateco. Ya, Jauna, emoten dot atcereingo suspirio⁴⁴ eta alientoa. Parcatu, Jauna, parcatu eguidazu. Misericordia, neure Jaungoicoa, eta piedadea, badà vere ezcuetan, neure Jesus ona, entregaiten dot neure arimea. Zeuc, Jauna, redimidu zaben,⁴⁵ admitidu zazu zeure compañia santuban. Amen.

3.2. Gaztelaniaz

[210]

A la agonía

Jesus, Jesus, sed para mi, Jesus mio! Ea mi Dios y Señor, ya llegò la hora en q(u) mas necesito de v(ues)tra piedad! Ya os oigo, Dios mio, que me llamas à Juicio. Ea alma afligida y angustiada, mira que Dios te llama à que le des cuenta de tu malograda vida. Mira que es recto y severo juez. Llama à los santos de la Corte Celestial: Ea bienaventurados que reinas con mi juez y criador, assistid à este afligido pecador que ba à entregar su alma en manos de su severo juez. Interceded, santos mios, por mi a Dios para q(u) me quiera perdonar. Ea angel de mi guarda, esta es la hora en que mas necesito de v(ues)tra asistencia. Acompañad à mi alma hasta la presencia de mi Dios, abogad por mi para q(u) no se malogre esta alma [211] que Dios os encomendò. Virgen SS^a, consuelo de afligidos y amparo de pecadores! En esta hora, Virgen pura, necesito v(ues)tro favor: sed mi abogada ante

(35) Jatorrizkoan *itzanagaz*.

(36) Jatorrizkoan *vitciza*.

(37) Jatorrizkoan *pecacaria*.

(38) Zentzua geroari dagokionez, *ofenditcea* espero zitekeen.

(39) Jatorrizkoan *etzarri*.

(40) Jatorrizkoan *benditcio*.

(41) Ez da testu honetan, antza, bi eta hiru pertsonadun adizkien artean euskara zaharrean zen *-a-* / *-e-* oposaketarik: *dagidan* > *daidan* > *deidan*.

(42) Ondoren *arimea* idatzi zen, gero ezabarua.

(43) Hemen *gorputce-* ondo irakurtzen da, baina ondoren *-tic* atzizkiaren azpitik bada beste zerbait hain garbi ikusten ez dena.

(44) Ez da hain garbia, beharbada *suspidio* ere izan zitekeen.

(45) Hiltzen ari denaren animaz dihardu: *redemisteis mi alma* dio gaztelaniaz. Beraz, *zaben* 'zenuen' ulertu beharko da, aditzaren morfologiaz aritzean jada aipatua dugun bezala.

vuestro SS° hijo. Rogadle que me quiera perdonar, que si vos intercedeis por mi, no dudo me los perdonarà, pues, reconocido de mis culpas, le pido perdon de ellas.

Ea Jesus del alma mia, ya vengo à vos reconocido de las muchas culpas que contra v(ues)tra divina magestad hè cometido. Recoged, Señor, està obeja que os costò el inestimable tesoro de v(ues)tra preciosa sangre, y, pues para perdonarme solo quereis q(u)e me arrepienta, digo, Señor, con todo mi corazon: *Señor mio Jesu Christo! O mi Jesus! Ô Dios eterno!* Como os llamo *mio* si yo, miserable pecador, nunca hè sido vuestro, pues mas he querido las cosas percederas [212] de este mundo que à vos, mi Dios, mi criador y redemptor? Pero ya, Señor, arrepentido, humillado y reconocido, vengo à vos, que sois mi redemptor, confiado, Dios mio, en la palabra que teneis dada al pecador que en qualquiera t(iem)po que, reconocido de sus culpas, os pidiese perdon, le perdonareis.

Señor mio Jesu Christo! Ô Christo Jesus de mi vida! À quien ofendi con mis culpas? A mi Dios! A mi padre! A mi Señor y bienhechor y todo mi bien! A quien me diò el ser que tengo y me criò de la nada! A este ofendi! A este agravie, siendo yo vna criatura vil, indigna de que la tierra me sufra! Pero, Jesus de mi alma, si sois infinito en vuestra justicia, tambien lo sois en la misericordia, y asi, redemptor mio, à vuestra misericordia apelo y os pido perdon de lo que como fragil pecador os hè ofendido. No os pido, Dios mio, que me perdoneis por el temor [213] del Infierno, que merezco por mis culpas, sino solo por ser vos quien sois y porque os amo sobre todas las cosas del mundo, mas que à mi vida y mas que à mi ser, pues aunq(ue) no huviera Infierno con que castigar mis culpas, solo por ser vos quien sois os amàra, pues sois mi Dios, mi padre y redemptor. Por eso os amo, y por eso me pesa de haveros ofendido y propongo de no ofenderos mas. Hechadme, padre mio, v(ues)tra bendicion y con ella perdonad mis culpas para que merezca vuestra gracia, pues se llega, Señor, la hora para mi tan deseada. Ya mi enfermedad me executa. Ya mis potencias se entorpecen. Ya [214] mi alma se despide de mi cuerpo para ir à vos. Ya, Señor, doi el vltimo aliento. Señor, misericordia, Dios mio, y piedad, pues en vuestras manos, Jesus mio, encomiendo mi espiritu. Vos, Dios mio, redemisteis mi alma, recibidla en v(ues)tra santa compañía. Amen.

4. Eranskina

Asko ez izan arren, Olaetxearen testu inprimatuan barrena badira eskuz erantsitako ohar eta zuzenketa zenbait. Gehienek ez dute inolako garrantzirik eta, beraz, hemen ez ditugu ukitu ere egingo, baina tartean badira hiru esaldi luze samar aipatuak izatea behintzat mereziko luketenak.

4.1. Lehen esaldia (1. orrialdea)

Sarreran jada esan den bezala, honakoa irakurtzen da lehen orrialdean dotrinaren izenburua dakarren orrialdearen azpiko aldean: *Costa zan erreal bi terdi. Eche santu onetan: 1778*. Hemen *costa* partizipioa –testuan *costadu*– alde batera uzten dugula, *bi* zenbatzailea izenaren eskuinetara agertzea izan daiteke beharbada alderdirik markagarriena, bizkaieraz ezezik beste hizkera batzuetan ere ezaguna izan den eta den

jokabidea berau (Zuazo 1988: 370-371). Gainerantzean, Landuccioren hiztegioko *etse* –*esse guztietan* ‘a cada casa’, bertako grafian– baztertuaz *eche* aurkitzen dugu idatzia eta, erakusleetan hasierako herskariari buruz esandakoarekin bat, *onetan* dugu hemen ere. Gamizek ere orobat, *hechera* dakar bere poesietan.

4.2. Bigarren esaldia (10. orrialdea)

Olaetxearen dotrinaren 1775. urteko edizioak arazoa du bi orrialderekin, errepikatu egiten baitira: 9. eta 10. orrialdeak, hain zuzen, orri beraren alde banatatik inprimatuak daude eta berebat gertatzen da hurrengo orrian ere. Julio de Urquijo ondareko dotrinaren jabe izan zenak errepikatutako bi orrietan lehena moztuaz zuzendu zuen arazoa, baina, hartara, bikoiztuta dauden bi orrialdeen artean alde txiki-
ren bat badenez, kendua zuen 10. orrialdean bazen zati bat dotrinan geratu zitzaion 10. orrialdean agertzen ez zena: *Irugarrena, sinistu artu euala eriotcea ta pasiñoea gu becatarioc salbetearren*. Honen ondorioz, dotrina eskuz zuzendua ageri zaigu, honela irakurtzen dela:⁴⁶ *Yrugarrena, sinistu artu ebala eriotza eta passioa guc pecatarioc salvetiagaiti*.

Garcia de Albeniz bera lehenengo esaldiaren egile dela esan badaiteke ere, ezin gauza bera ziurtatu oraingo honetan, hau idatzi duena inprentako letraren ereduari jarraitzen zaionez. Hala ere, garbi dago hemen gipuzkera ez den mendebaldeko euskara dugula eta, gaztelania tartean ez badabil, *passioa* –Olaetxearengan den balio-kidearekin erka bedi– ondo ezkontzen da testu luze horrentzat ematen genituen ezaugarriekin. Ez da arazo *eriotza*, mugatzailea hurrengo izenak duena izan dezakeelako, *guc* ere arazo ez den bezala, argi baitago hutsa dena. Bestalde, *pecatarioc* ere normaltzat har dezakegu, testuan herskari ahostun zein ahoskabez agertzen zaigu eta.

Azalpen zailagokoa da *salvetiagaiti*. Fonetika-fonologia atalean esan bezala *ea* taldearekin jarraitzen den jokabidea zein den jakinik eta, honek bezala, *-a* amaieradun erroa duten beste aditzek osatzen duten aditz izena –*entregaitera*, *apelaiten*, *amaiten*, *amaiten*, *acabaiten*, *entregaiten*– nolakoa den ikusirik, *salvetiagaiti* gabe *salvaiteagaiti* gisako zerbait espero zitekeen. Bide batez, ohar bedi joskeraren aldetik *-arren* helburuzkoa *-gaiti* bihurtua ematen zaigula.

4.3. Hirugarren esaldia (114. orrialdea)

Olaetxearen dotrinan honako hau irakurtzen da orrialde horretan: *Obligacinoeco egunetan barau eguin davenez eta colacinoean zorci onzan igaro danez*. Jarraian eta *colacinoean zorci onzan igaro danez* ezabatu egin da eta honako beste hau gehitu: *Eliza Santeac aguincen don moduan*. Aurreko esaldia bezala hau ere inprentako letraren antzera idatzia dago, Garcia de Albenizen letra bera denentz esatea zaila eginaz, baina <g> letraren egikera harena bezalakoxea da, kakoa atzerantz luzatzen duen moduagatik gehienbat.

(46) Bidezkoa dirudi eransketa soberan zen orrialdea moztearekin batera egin zela pentsatzea, Olaetxearen dotrinako testua aurrean zela; baina, bestalde, egiten diren aldaketak horretarako gehiegi ote diren ere ematen du.

Elexa gabe *Eliza* idaztea bat letorke otoitzaren testua ikustean esandakoekin,⁴⁷ *Santeac* ere espero zitekeen ergatiboan delarik: beraz, orain artean ez da arazorik. Beharbada *aguincen* irakurtzen den lekuan *aguinquetan* izatea espero zitekeen, erroetan bina silaba dituzten *aguinquetan* eta *barcaquetaco* aditz izenen kasuan bezala eta *agindu* kontsonantez amaituriko erroa duen aditza izan arren, baina, testuan bertan lau bider *ezcatcen* dugularik, *aguincen* ere testuarekin oztoporik gabe ezkontzen dela esan liteke. Harrigarria dena *don* 'duen' da, batez ere lehenago testuan *eztavena* 'ez duena' aipatua dugularik, izan ere, Goierri inguruan garai horretarako adizkiaren bukaeran behintzat sortua zen monoptongazioa gogoraztzen baitu; Goierriko Plati-kan datoz esate baterako (Murugarren 1984): *bado* 'badu' (3), *balo* 'balu' (3), etab.

5. Aipamenak

- Agirre, J. B., 1850, *Jesu-Cristo eta Virgiña chit santaren misterioen eta beste cembait gaucean gañean eracusaldia*, Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- Agud, M. & Mitxelena, L., 1958, *Dictionarium linguae cantabrigae (1562)*, Donostia.
- Alberdi, M. & Arejita, A., 1985, «Amilletaren dotrina», *Euskeraren Iker Atalak* 3, 7-68.
- Alberdi, J., 1986, «Euskarazko tratamenduen ikuspegia: I. Historia apur bat», *ASJU* XX:1, 149-202.
- Añibarro, P. A., 1963, *Voces bascongadas*, Bilbo.
- _____, 1970, *Gramatica bascongada*, Donostia.
- Arakama, J., 1994, «Uhartre-Arakilgo dotrina», *ASJU* XXVIII:2, 569-613.
- Aranburu, P. J. & alii, 1995, *Jose Ignacio Gerriko Enatarriaga (1740-1824) eta bere Cristau Doctrina guztiaren esplikacioaren sayaquera (1858)*, Gasteiz.
- Arraiza, J., 1988, «Ibero. Viacrucis en bascuence de comienzos del siglo XIX», *FLV* XX: 51, 143-154.
- Azkue, R. M., 1932, *Verbo guipuzkoano*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- Bähr, G., 1925, «Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyerri)», *Euskera* VI:2-3, 73-114.
- Barandiaran, J. M., 1926, «El euskera en Alava a fines del siglo XVIII», *RIEV* XVII, 464-467.
- Berriochoa, V., 1972, «El anillo escolar en la proscripción del euskera», *BAP* XXVIII, 174.
- Bidegain, M. & Mitxelena, L., 1954, «Las escrituras apócrifas de Andramendi», *BAP* X. Ikus orain *Sobre historia de la lengua vasca* II, 838-850, 1988, Donostia.
- Díez de Ulzurrun, P., 1960, «El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828», *Euskera* V, 377-403.
- Etxeberri, P., 1677, *Liburu hau da ixasoco nabigacioneoa*, Baiona. Edizio faksimila, 1985, Donostia.
- Fagoaga, B., 1961, «Algunas frases inéditas del euskera antiguo», *Euskera* VI, 27-29.
- Gaminde, I., 1984, *Aditza bizkaieraz I*, Iruñea.
- _____, 1985a, *Aditza bizkaieraz II*, Iruñea.
- _____, 1985b, *Aditza bizkaieraz III*, Iruñea.
- _____, 1985c, *Aditza ipar goi nafarveraz II*, Iruñea.

(47) Araba ekialdean hitz egiten zen hizkerarekin lihoake, ondorioz: Landuccioreen bi eskuetan irakurtzen diren mendebaldeko *elexea* (A) eta ekialdeko *elicea* (B) banaketa horrekin bat etorriko lirateke, Portal eta Gamiz bigarrenarekin bat datozelarik.

- Goikoetxea, J., 1982, *Juan Bautista Gamiz Ruiz de Oteo. Poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Gasteiz.
- González de Langarica, A., 1986, «Dos notas sobre el euskera en Alava en el siglo XIX», *ASJU XX:1*, 283-290.
- Irazuzta, J., 1739, *Doctrina Christiana*, Iruñea.
- _____, 1830, *Cristau Doctrina*, Tolosa.
- Irigarai, A., 1932, «Un acta de ayuntamiento en lengua vasca», *RIEV XXIII*, 565-568.
- Izaguirre, K., 1967, «Altsasuko euskeraren gai batzuk», *ASJU I*, 45-97.
- Izengabea, 1596, *Refranes y sentencias*, Iruñea. Edizio faksimila, *La gran enciclopedia vasca X*, 615-682, 1979, Bilbo.
- _____, 1828, *Cristiñau Doctrinia*, Bilbo.
- Kardaberaz, A., 1761, *Eusqueraren berri onac*, Iruñea. Edizio faksimila, 1974, Bilbo.
- Kerejeta, M. J., 1991, «Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610», *Memoriae I*, 175-183, Donostia.
- Knörr, E., 1974, «Gamizen hizkeraz zertxobait», *Euskera XIX*, 218-230.
- _____, 1983, «Una traducción de Uriarte al vascuence alavés: la Bula *Ineffabilis* de 1864», *Iker 2*, 279-322, Bilbo.
- _____, 1985, «Otro texto de Llodio. El *Libro de Ruth* por Ignacio Galíndez (1872)», *Symbolæ II*, 1055-1064, Gasteiz.
- Lakarra, J. A., 1985a, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)», *ASJU XIX:1*, 235-280.
- _____, 1985b, «-tu / -Ø bizkaiera zaharrear», *Euskeraren Iker Atalak 3*, 282-292.
- _____, 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU XX:3*, 639-681.
- _____, 1987, «Oikiako dotrina (1759)», *ASJU XXI:2*, 515-564.
- Landazuri, J. J., 1798, *Historia civil de la M. N. y M. L. Provincia de Álava I*, Gasteiz. Edizio faksimila, 1973, Bilbo.
- Latxaga (San Sebastian, J. M.), 1983, *Acto para la noche buena*, Tolosa.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario trilingüe*, Donostia. Edizio faksimila, 1984, Donostia.
- Lekuona, M., 1973, «Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella», *FLV V:15*, 369-390.
- Letamendia, J. A. & Sagarzazu, T., 1992, «Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)», *Iker 7*, 497-533.
- López de Guereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa*, Bilbo.
- Mitxelena, L., 1955, «La doctrina cristiana de Betolaza», *ASJU II eta BAP XI*. Ikus orain *Sobre historia de la lengua vasca II*, 824-837, 1988, Donostia.
- _____, 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madril.
- _____, 1972, *Mitxelenaren idazlan hautatuak*, Bilbo.
- _____, 1977, *Fonética histórica vasca*², Donostia.
- Mogel, J. A., 1881, *Peru Abarca*, Durango. Edizio faksimila, 1981, Durango.
- Murugarren, L., 1984, «Una plática del Goyerri», *ASJU XVIII:2*, 185-197.
- Olaetxea, B., 1763, *Dotrina Cristiana*, Gasteiz.
- _____, 1775, *Dotrina Cristiana*, Gasteiz.
- Ondarra, F., 1984, «Zegamako Doctrina Christiana (1741)», *ASJU XVIII:2*, 3-62.
- _____, 1991, «Goñerrin aurkitutako beste sei testu», *FLV XXIII:57*, 131-168.
- _____, 1993a, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», *ASJU XXVII:1*, 299-320.
- _____, 1993b, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», *ASJU XXVII:3*, 903-947.
- Otxoa de Arin, J., 1713, *Doctrina Christianaren esplicacioa*, Donostia.

- Oyharçabal, B., 1992, «Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)», *Iker* 6, 355-366, Bilbo.
- Pagola, R. M. & alii, 1993, *Bonaparte Ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-5*, Bilbo.
- Peñaflorida (Munibe, X. M.), 1762, *Gavon sariac*, Azkoitia. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- _____, 1764, *El borracho burlado*, Gasteiz. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- Real Academia de la Historia, 1802, *Diccionario geográfico-histórico de España*, Madril.
- Sarasola, I., 1980, «Nire / neure, zure / zeure... literatur tradizioan», *Euskera* XXV:2, 431-446.
- Satrustegi, J. M., 1978-79, «Contribución al fondo de textos antiguos vascos», *ASJU* XII-XIII, 225-245.
- _____, 1987, *Euskal testu zaharrak* I, Iruñea.
- Ulibarri, J. P., 1823-36, *Gutum Liburua*. Edizio faksimila, 1975, Gasteiz.
- Urgell, B., 1985, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*», *ASJU* XIX:1, 65-117.
- _____, 1987, «*Esku-liburuaren* grafi aldaketak (1802-1821)», *ASJU* XXI:2, 357-387.
- Urkizu, P., 1971, «Tresora hirur lengüayetakua», *ASJU* V, 175-191.
- Vinson, J., 1891, *Bibliographie de la langue basque*, Paris. Urkijoren oharrez hornituriko edizio faksimila, 1984, Donostia.
- Yrizar, P., 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* II, Donostia.
- _____, 1992a, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno* I, Bilbo.
- _____, 1992b, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno* II, Bilbo.
- Zabala, J. M., 1848, *Verbo regular vascongado*, Donostia.
- Zuazo, K., 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», *ASJU* XXII:2, 367-377.
- _____, 1989, «Arabako euskara», *ASJU* XXIII:1, 3-48.

mundo neco gauzar te bano?
 Dano ia enaco rociua, furi
 Madue, eoa arpendiduc zuga
 ma e idurair, zerepar, zu zaran
 nore Redempcioea; compama an
 ti beregun zuc becarariai como
 dioren urba oroen. Etorain
 orduban, cenear, becarariai con
 tendan zugana arpendiduc
 becarario diocula bene becarariai
 eoa admidiuo diocula zeure am
 brade, eoa gracion **Neure Jone**
to Jaua, Jaungoio, eoa Juren gu
 arara. O Juchurro, neure vicioa,
 nea ofendiduc dactua neure pecarua
 quin. **Neure Jaungoio**, **Neure**
Itica, eoa Jaua. **Neure** **Itorode**
gailca, **Neure** **ondazun guteri**
Neure **zuzerari** **itara** **emora**, eoa
zuzerari **ceba** **emadu** **nanditarari**,
one ofendiducoren? **Om** **agazari** **iv**.

neure nie, itzigogorri ni ca
 bano ul, eoa urigogorri bat, or mone
 monea lusaan guanean cogoa
 Dano, Jenu, neure arumcarin
 Jenu, eoa arumcarin oraba infini
 tra eoa de Jurecarin; bano bai eoa
 neure nie uricardian; eoa aler
 Neure Redempcioea ceure mofori
 cordiariari aplaicoa, dot, eoa ceure
 dotula mirri cordia, eoa peccari
 pagilalyur egundotan ofenacem
 baracacioa. **Existit**, **Neure**
Jaungoio, **diacim**, **paracacioa**
zula **Infancia**, **ponar** **viduara**
gauri, **ceua**, **mix** **caudon** **neua**
peccagogarai, **sin** **caudon**
peccagogarai, **sin** **caudon**, **con**
peccagogarai, **sin** **caudon**, **con**
peccagogarai, **sin** **caudon**, **con**
peccagogarai, **sin** **caudon**, **con**
peccagogarai, **sin** **caudon**, **con**

